

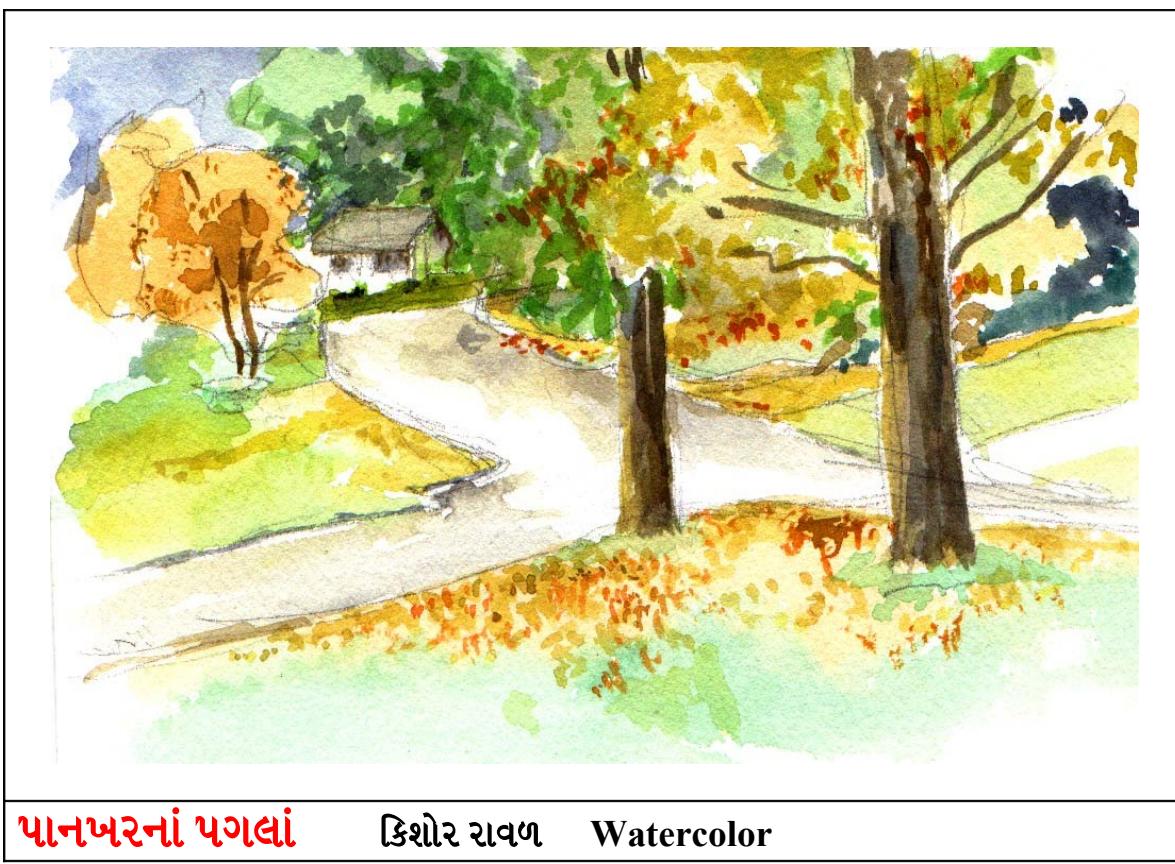
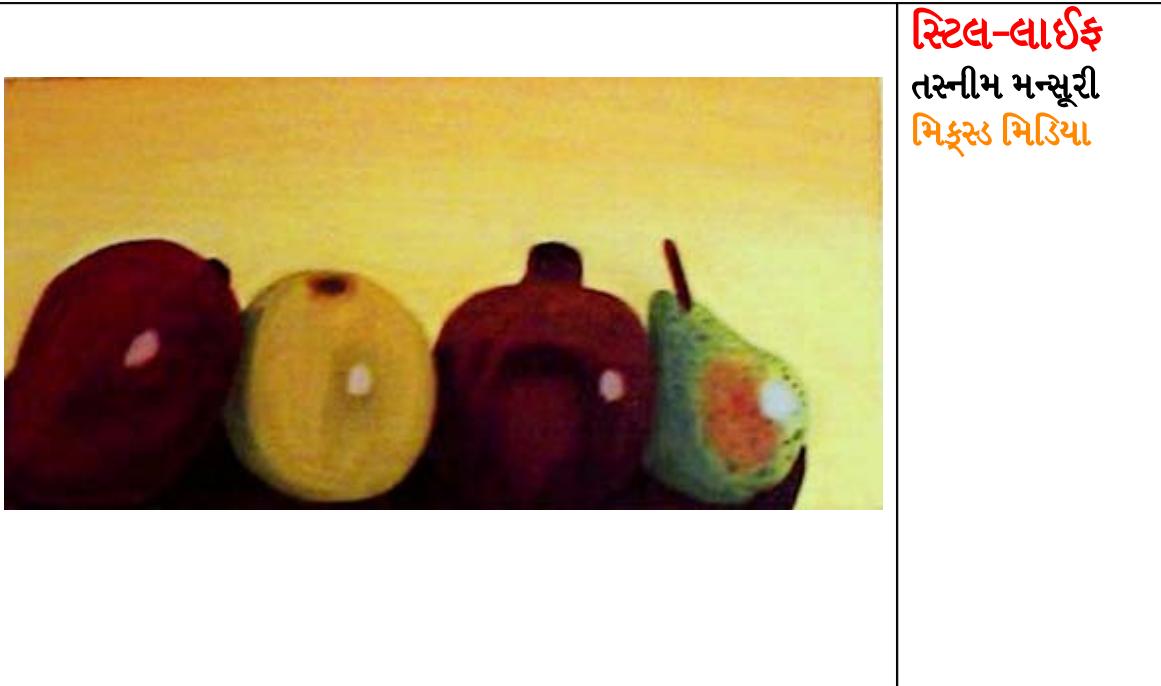
ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

૨૧

1

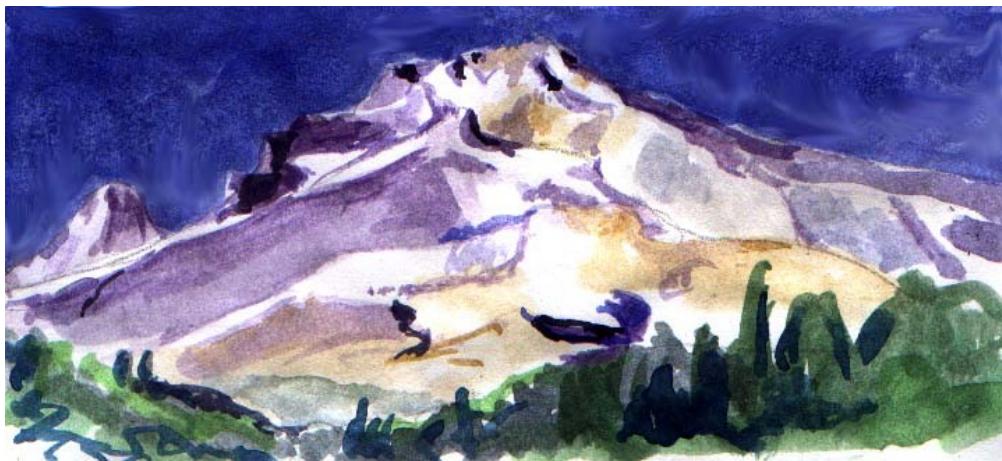
ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

૨૧

૨

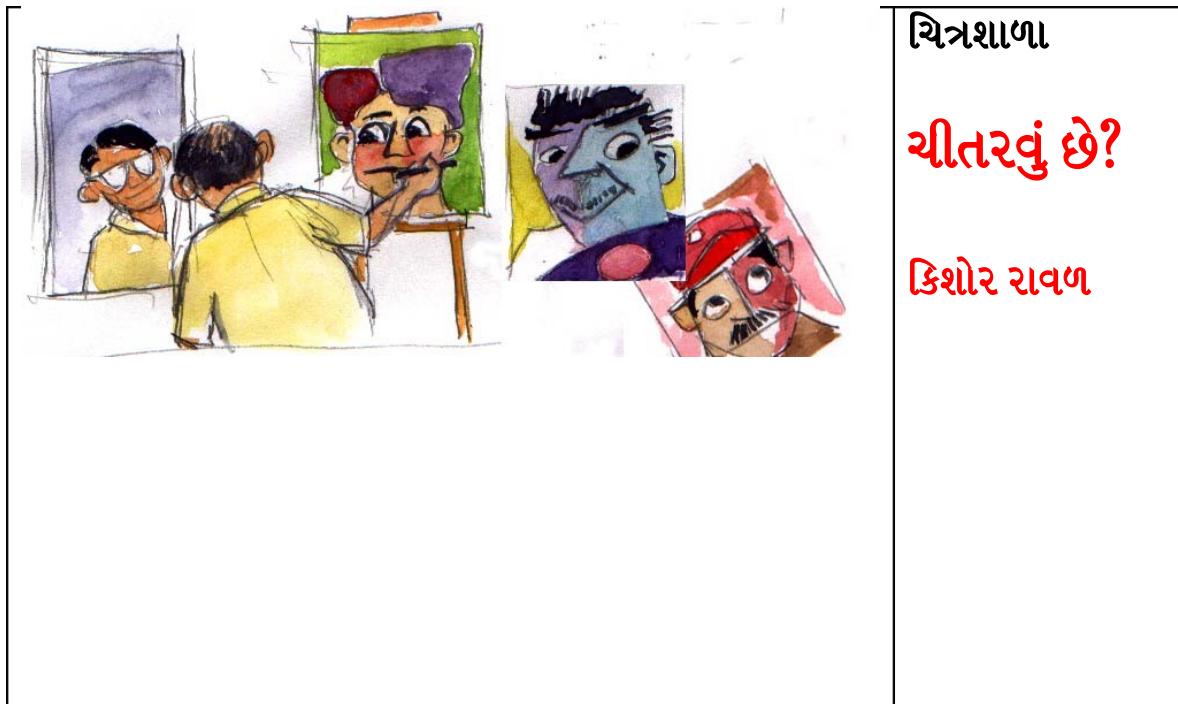

માઉન્ટ હ્યુડ (ઓરેગોન) કિશોર રાવળ Watercolor

પાનખરના રંગો

રતિ દોઢિયા (

ચિત્રશાળા

ચીતરવું છે?

કિશોર રાધન

આપણે પહેલેથી જ નક્કી કર્યું છે કે આપણે ચિત્રો કરવાના ટૂંકા રસ્તાઓ શોધવા છે. ચિત્ર બનાવવાની વિધિ બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય. ચીતરવું અને રંગવું. રંગ ન હોય ત્યાં સુધી ચિત્ર કર્યાનો સંતોષ ન થાય. માટે ચીતરવાનું, જે વિષયનું ચિત્ર કરવું હોય તેની રેખાઓ કાગળ ઉપર ઉતારવાનું કામ પહેલું. છાયા પ્રકાશનું સંયોજન આપણે રંગ કરતી વખતે સંભાળી લેવા ધારીએ તો ચીતરતી વખતે ખાલી રેખાઓ જ માંંઠીએ તો કામ સર્યું. રેખાચિત્ર રંગ માટે અગત્યનું છે પણ તેને માટે ઝડપી નુસખા ગોતીએ.

૮ ચીતરવાના શૉર્ટકટ

અવલોકન શક્કિત કેળવવા શરૂ શરૂમાં તો કલ્પનાથી દોરવાનું રંગવાનું છોડી દો. સુશોભનો, ડિઝાઇનોથી દૂર રહો. બીજેથી નકલ કરો. નજર સામે રાખી શકાય તેવા વિષયો શોધવા. રંગ પૂરવામાં ઘણું શીખવાનું છે, તમારી સર્જનાઓ વાપરવાની ઘણી તકો છે માટે વિષય માટે શરૂઆતમાં નજર ખુલ્ખી રાખી, તૈયાર મળે તે જરૂરી લો.

શૉર્ટકટ ૧: માસિકો, છાપાંઓ, કેમેરાથી પોતે લીધેલા ફોટાઓ, કલા વિષેની ચોપડીઓ, એ બધામાંથી જાતજાતના વિષયો મળી આવે.

ઝેરોક્લસ : ગમતી રચના લઈ ઝેરોક્લસ મશીન પર કોપી કરો. મૂળ ચિત્ર ભલે રંગીન હોય, કાળીધોળી કોપી આપણે ચાલશે. અને કોપી કરતી વખતે તમે મેનિઝિકેશન/રિડક્ષનનાં બટનો વાપરી ચિત્ર નાનું મોટું કરી શકો છો. કોપી કરતાં પેલી મેટનો જ્યાલ રાખી તેમાં બરોબર ગોઠવાય તે માપની કોપી કરી લો. પરિણામે પાતળા કાગળની એક બાજુએ તમને જોઈએ તે માપનું ચિત્ર મળશે.

ટ્રેનિંગ: ઝેરોક્લસ કરેલી કોપી ઉપર આપણે તૈયાર કરેલ વોટરકલર પેપર મૂકો. બહાર તડકો પડતો હોય ત્યારે, બસેને કોઈ કાચની બારી પર રાખી અગત્યની રેખાઓ આછી, હળવી પેન્સિલથી ઉતારી લો. એટલે માળાનું તૈયાર. કોઈ કાચનું ટેબલ હોય તો નીચે એક નાનો ટેબલ લેખ્ય મૂકીને પણ તમે પેન્સિલથી રેખાઓ પાડી શકો.

ગુજરાતીના ચાહડોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

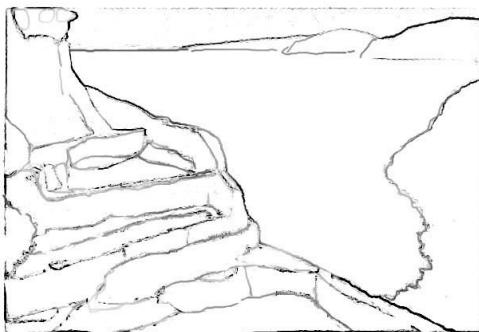
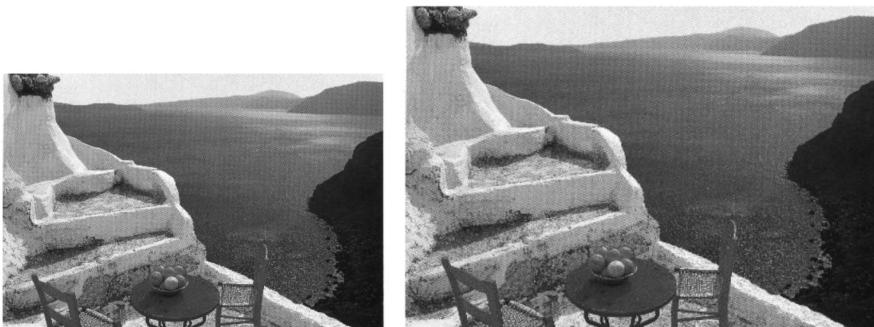
૨૧

4

માનો કે કોઈ ટ્રાવેલ એજન્ટના ચોપાનિયાંમાંથી ગ્રીક ટાપુનું એક ચિત્ર ગમી ગયું.

લઈને તેની જે માપની જોઈએ તેવી કોપી ઝેરોક્સ પર મારી. અને પછી તેના પર પેન્સિલની લીટીઓથી વોટરકલર પેપર પર રેખાઓ ઢોરી. ખુરશી ટેબલ એવી વસ્તુમાં રસ ન પડ્યો એટલે રેખાઓ આંકતી વખતે એ બધાને નાભૂદ કરી દીધાં. દરિયાની કિનારી ઢાળમાં લાગતી હતી એટલે એને સરખી કરી દીધી! હવે તેને તમારે વોટરકલર પેપર પર ઢોરી રંગો પૂરવા છે? ગયા વખતે રંગ પૂરવાના થોડાં નિયમો સમજાવેલા. ઉપરનાં રંગીન ફોટા પરથી રંગ વિષે ગ્રેરક્ષા લઈ રંગી નાખો -અને મોકલી આપો મને....

શોર્ટકટ ૨: વિદ્યિયો જોતાં ધ્યાનિવાર મનપસંદ વિષયો મળી આવે છે. એક ટ્રેસિંગ કાગળ લઈ, એ વખતે વિડિયો ફીલ્ડ કરી માર્કર પેન, પેન્સિલ લઈ અગત્યની રેખાઓ કાગળ પર ઉતારી લો. અને પછી ફરી ઝેરોક્સ પર જોઈએ તે માપમાં નાની મોટી કરી લો અને ફરી પેલા વોટરકલર પેપર પર આલેખી નાખો.

શોર્ટકટ ૩: કોઈ સ્લાઇડો પણ હોય તો તેમાંથી વિષયો લઈ શકાય છે. સ્લાઇડ પ્રોજેક્ટરથી વોટરકલર પેપર પર સીધી જ પ્રોજેક્ટ કરી, જોઈતા માપનું ચિત્ર બનાવી શકાય છે. મોટા ચિત્ર માટે તો તો આ ખૂબ જ સગવડિયું નિપછે છે.

કિશોર રાવળ

શોર્ટકટ ૪: વિલિયો કેમેરા પણ આજે ઘર ઘર વસાનેલા હોય છે. તેમાં જૂમ હોય છે અને તેથી જોઈએ તે વિષયને મફવાના માપમાં ગોઠવી શકાય છે. ખાસ ચિન માટે જ થોડી મિનિટોનો સીન ઉત્તારી કાગળ પર મૂકી શકાય છે.

શોર્ટકટ ૫: ઈટરનેટ ઉપર અસંખ્ય ચિત્રો મળે છે. તેને પણ તમે જરૂરી રીતો છો. પિક્ચર ઉપર ડિલ્ક કરો એટલે મેનુ આવશે. તેમાં ક્યાં Save કરવું છે તે પૂછશે. તેને Save કરતાં jpg કે gif ફાઈલ મળશે. એ ચિત્રને તમે પ્રિન્ટ કરી નાખો અને પછી એરોફ્સ પર નાનું મૂકું કરી આગળનો વિષિ અપનાવો.

આ રીતે કાગળ પર મૂકુંથી થોડાં સૂચનો.

૧. મોટા મોટા આકારો પર કેંદ્રિત થાઓ અને જીણી વિગતોથી દૂર રાખો. વાદળાંઓના આકારોમાં રંગ પ્રમાણે વિભાજન કરો, એક એક વાદળનું ચીતરવાની જરૂર નથી. જાડ ચીતરતી વખતે પાંદાઓ છોડી ગુણી, ઘટાઓના આકારો, એવું આલેખો. રેખાઓ આછી જ રાખજો.

૨. અધરી લાગતી કે નકાખી વસ્તુઓ દૂર કરી નાખો, જાડ પર ચેલી વેલીઓ, તારના દોરડાં એ બધાની જરૂર ન હોય તો બાજૂએ મૂકી દો. મૂળ ચિત્રમાંની વિગતો જાણીબૂઝી ઓછી કરી ના-ખવી, ખટકતી હોય તેવી વસ્તુને(તારના વીજળીના થાંભલાઓ, દિવાલપરના ચોપાનીઓ કે જાહેર-બખરો, ચાદર પડદાની ઉપરની ડિઝાઇન વગેરે વગેરે) સમૂળણી કાઢી નાખી શકી છો. સિભિલફાઈ કરો.

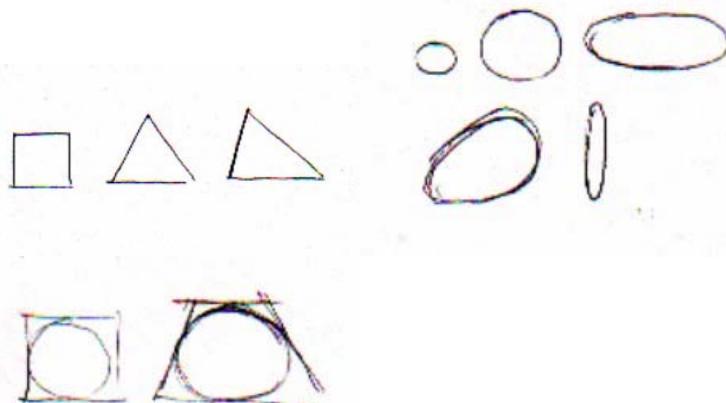
૩. લીટીઓ બને તેટલી સાફ રાખજો જેથી રંગ પૂરતી વખતે મુંજવણ ન રહે અને બહુ ધાટી રેખાઓ પણ ન કરતા. વોટર કલરમાં પેન્સિલની રેખાઓ રંગ નીચે દેખાય તેનો વાંધો નહિ. પણ એ ધૂટેલી ન લાગે પણ સ્કૂરશાથી દોરેલી લાગવી જરૂરી છે.

પણ વહેલું મોહું ચીતરવાનું તો છે જ. એની પૂર્વ તેથારી રૂપે એક બે વસ્તુ સૂચવીશ. એક સ્લેચ બુક ખરીદો. ૫" બાય ૮" જેવી સોએક પાનાની કોરા પાનાની (લીટીવાળા નહિ) નોટબુક ચાલશે. અને એક ૨B પેન્સિલ લઈને ચીતરવા માંડો.

પહેલે પગબે જાત જાતના આકારના નિકોશ, ચતુર્ભુજોણ દોરવા લાગો અને તેમાં બરોબર ગોઠવાય તેવા વર્તુણો કે લં-બગોળ ચીતરો. પછી આજુબાજુની વસ્તુઓમાં આ મૂળ બૌમિતિક આકારો નિહાળવાની દૃષ્ટિ કેળવો અને એવા આકારો વાપરી વસ્તુઓને દોરવા લાગો.

ભૂલ થાય તો બહુ ચેકાયેડી કરવાને બદલે, નવે પાને ફરી શરૂ કરો. તમને પોતાને જ નવાઈ લાગશે કે એક વખત આવા ઘાટો જોવા લાગશો તો કેટલા આસાનીથી કાગળ પરના લીટીઓમાંથી વસ્તુઓ ઉપસતી લાગશે. એક બીજી બાજુઓના પ્રમાણોનો અંદાજ આવવા લાગે એટલે આકારો વધુને વધુ વાસ્તવિક થતા જશે.

પછી જૂદા જૂદા માપના લંબચોર્સો કે ચતુર્ભુજોણો દોરી, તેમાં ચારે બાજુઓને અડકે તેવા લંબગોળ કે ઈડાકારો દોરો. પછી જૂદા જૂદા પદાર્થોને મનથી જ કેવા ચતુર્ભુજોણમાં કે નિકોશમાં બંધબેસતાં થાય તેનો વિચાર કરી એવા ચતુર્ભુજોણ આછાં દોરો અને તેમાં ઈડાકાર મૂકુંથી એ પદાર્થોના આકારો ઊભા થશે. ગોળ કરતા ચતુર્ભુજોણ સહેલાં એટલે એ રીતે એકબીજાના પ્રમાણો સાચવવા સહેલાં પડશે.

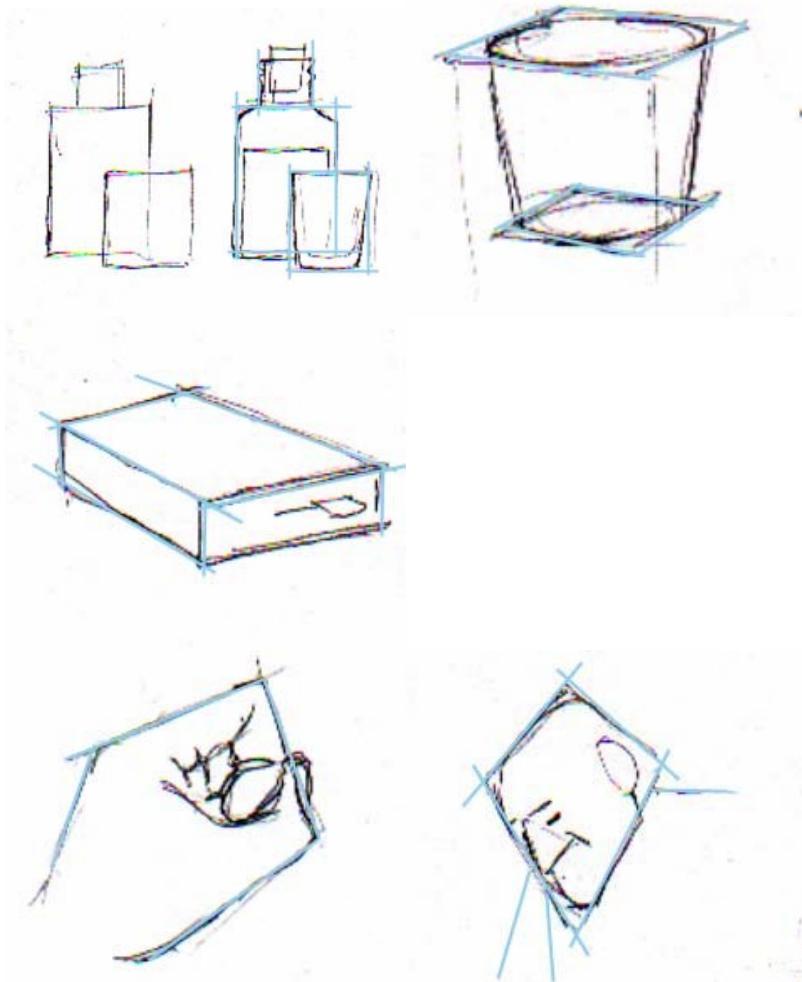
ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

૨૧

6

બહુ ઝડપથી વાત કરી. આગળ ઉપર નિરાંતે વાતો કરશું. સ્કેચિંગ કરવું શરૂ કરી દો એટલું જ અત્યારે કહેવું છે.

ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

૨૧

7

શબરીનાં બોર

કોકિલા રાવળ

હરીન્દ્ર દવે

ના મિલનનો કોલ છે કે ના વિરહની વેદના
આ તે કેવું છે કે હું કારણ વગર જાગ્યા કરું.
'કેમ ચાલે છે' 'બધું સારું છે' કહી છુટ્ટાં પડ્યા
આ અમસ્તી વાતની કેવી અસર, જાગ્યા કરું

હરીન્દ્ર દવે

એણે હસ્તી દીખું અને વિમાસણ વધી ગઈ
મુદ્દત આ ઈતેજારની નાહક મળી ગઈ
જેવું મિલન થયું કે અજાણ્યા બની ગયાં
સાવ જ અજાણી આંખમાં ઓળખ હતી, ગઈ

મનોજ ખંડેરિયા

ઉધેણો તો કાયમ ઉધેણાયા કરતો
ન પૂરો થતો કેમે તાકાનો માણસ
ગમે તે તરફથી અડો તો ચીરાશો
બનાવ્યો છે બેધારા ચાકાનો માણસ

મનોજ ખંડેરિયા

લીમડાની લીલી મહેકને પહેરી હવા ફરે
ત્યાં તો ફૂપળની જેમ કશી કોળતી બપોર
પડછાયા વૃક્ષજનાય હવે ઓગળી રહ્યા
સૂતેલી વેદનાઓને ઢંઢોળતી બપોર

મરીજ

ફરીથી દોસ્તી કરવી નથી ભગર પૂછું

તમારી સાથે હતી મારી ધોસ્તી કે નહીં

મરીજ

બે ચાર ફૂલ છે, છતાં મારી પસંદગી,
આખું ચમન સજવી લીધું ફૂલણાબમાં

શેખાદમ આબુવાલા

હું જગતમાં બધું જ જોવાનો
માત્ર નહિ જોઉં હું કબર મારી

શેખાદમ આબુવાલા

ધ્યારની રંગીન લત મોઘી પડી
આગ સાથેની રમત મોઘી પડી
બાગમાં આવો, રહો પણ બે ઘરી
માળીની બસ આ શરત મોઘી પડી

શેખાદમ આબુવાલા

પ્રેમમાં જીભનું ન કામ કરું
વેજા લાખો વદે નજર મારી
આજ આ દિલ તો કાલ પેલું દિલ
કેવી રંગીન છે સફર મારી

જવાહર બક્ષી

સમયની પાર બીડેલી મિલનની પળ ઉઘડે
યુગોથી થીજેલ કેવ વમળ ઉઘડે

સુગંધ શ્વાસના દ્વારે અડે ને કળ ઉઘડે
અમારા સ્પર્શમહલમાં સહસ્રદળ ઉઘડે

અમૃત ધાયલ

ખુદમસ્ત થઈ જીવન આ પુરું કરી જવાના
બિંદુ મહી ડૂબીને સિન્ધુ તરી જવાના!

કોણે કહું કે ખાલી હાથે મરી જવાના?
દુનિયાથી, દિલના ચારે છેડા, ભરી જવાના

ભગવતીકુમાર શર્મા

ફાટક
ગયા ઉડી લીરા કળશની ધજના
અને મંદિરે મૂર્તિ છે જ અવાચક.
કબૂતરના પીખાય છે પીછે પીછા,
બને તો બને કોણ સંદેશાવાહક?

શૂન્ય પાલનપૂરી

દાગ દીસે એ દીખ છે કોનો?
રોખ ન કાઢો દર્પણ ફીડી
'નેતિ'નો કેં ભર્મ તો સમજો
અમથી શાને જીભાજોડી

પડી કેવી ટેવ!

હિતેન આનંદપારા

તને ખોઢું જો લાગે તો હું શું કરું?
મને આશ્વકલું અડવાની ટેવ.

હું તો ગ્રાકળને અડકું, વાદળને અડકું, અડકું છું પડતા વરસાદને
મને ઝરણાંના પાણી દે અમથાં જો કોલ હું પળમાં જબોળી લઉ જાતને
તને ભીનું ન લાગે તો હું શું કરું?
મને કોસ્કટ રડવાની ટેવ.

રંગરંગી પતંગિયાની સાથે રહીને કદી ઉડવાની કલ્પના કરી છે?
ધાળ ઊતરતી કેડી પર રહીને અડોઅડ, સરકવાની કલ્પના કરી છે?
તને ઓસરતાં મૌજાંથી લાગે છે ડર
મને ઉલણતા દરિયાની ટેવ.

હળવેશી અળગી થઈ તારાથી આજ, જરી મારામાં જાતને પરોવી તો જો
અક્ષાડ હવાની જેમ વહેતી રહીને, ચાર ભીતોથી આગળ તું નીકળી તો
જો.
તારે કહેવી હો હા ને તોચ તું શું કરે?
તને ના રૈ ના કરવાની ટેવ.

-તો આવ્યાં કને ચંદ્રકાન્ત શેઠ

શોધતો હતો ફૂલ ને ફોરમ શોધતી હતી મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને.
કયાંક રે આંબો ટહૂક્યો
એની વનમાં ખેડી વાત,
કમળ જેવો ખીલતો દિવસ,
પોયણા જેવી રાત.

શોધતો રહ્યો ચાંદ ને રહી ચાંદની શોધી રહી મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને.

આંખ મીંચું ત્યાં

જૂઈનું ગાલે અડતું ઝાકળફૂલ,
મનમાં હળુક લેણવા લાગે
વોમની કિરણ-જૂલ

શોધતો હતો જેની પગલી એનો મારગ શોધે મને,
એકબીજાને શોધતાં ગયાં દૂર, તો આવ્યાં કને.

("યાદગાર કાબ્યો' માંથી મહેન્દ્ર મેઘાણીના
સૌજન્યથી)

ગજલ

આદિલ મન્સૂરી

ક્ષાશભર નજરોનું મળવું
ત્યાં તો ચીલો ચાતરવું

ચિત્રાકારો આઈ પ્રહર
યાદોનું એક ચાંદરણું

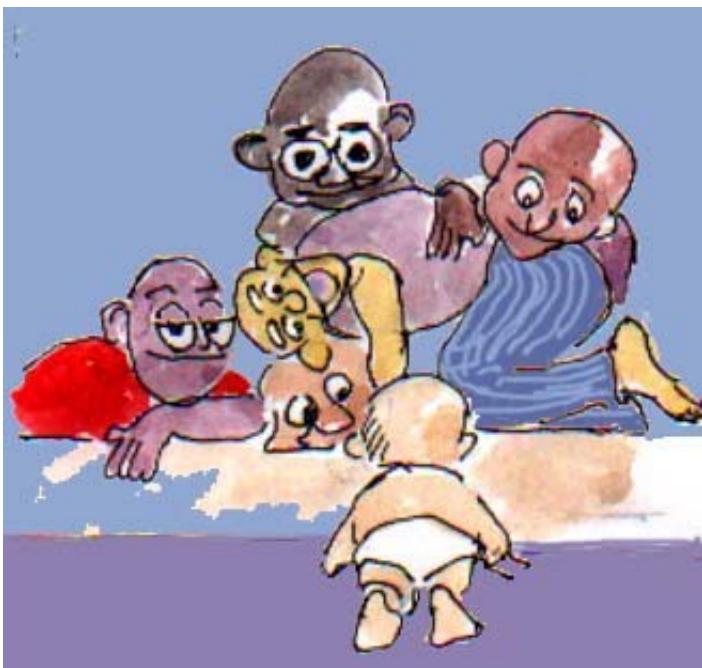
કૂલોને તરસ્યા મૂકી
ઝાકળનું રણમાં પડવું

છલકાતા મૃગજળ કાંઠે
આ નૌકાનું લાંગરવું

શાઢો કોઈ નથી અહિયા
તો પણ વાગે સાંબેલું

કારણ? કારણ કાંઈ નથી
એમ જ બસ અમણું અમણું

આ ગજલોનો ગંજફો
ક્યારનો બેઠો પીસું છું.

દાદાની મુલાકાતે જ્યંત મહેતા

વર્ષોથી પથારીવશ
વૃદ્ધાશ્રમમાં
આવી ચડ્યું એક ભૂલકું!
એના ડિક્ષાલે
બેઠું થઈ ગયું કેટલાંયનું શૈશવ
હવે હિલોળે ચડ્યું છે
ઘરડાનું ઘર!

રાહ જોઉ છું અમૃત પટેલ

અર્થ સમજાઈ ગયો, એ શાઢની રાહ જોઉ છું.
શાઢથી ન સમજાય, એ સંબંધની રાહ જોઉ છું

રંગો રંગાઈ ગયા, હવે નિતની રાહ જોઉ છું
એકલો પડ્યા પછી, ઓળખાઈ જવાની રાહ જોઉ છું

વાદળ બધા જ વરસી ગયા, એક ટીપાની રાહ જોઉ છું.
આચમની મળ્યા પછી, દરિયો ઉલેચવાની રાહ જોઉ છું

શાઢો ગોઠવાઈ ગયા, કવિતાની રાહ જોઉ છું.
આદિલ મળ્યા પછી, કવિ થવાની રાહ જોઉ છું.

વાળ સફેદ થયા, અનુભવની રાહ જોઉ છું
સમય પૂરો થયો, પાછા જવાની રાહ જોઉ છું.

અફસોસ નંદિતા ઠકોર

આજ હવે ના શમણાંઓનાં

પગલથી તું જાગે
હવે તો તું એક શમણું લાગે-

એવાં કેવાં વંન અડાળીડ
આપકી વચ્ચે ઉંગ્યા
નાનકડી કેરીના પગલાં
ક્યાંય હજુ ના પુંયાં
તારાં આ બીરિલાં નયનો
મુજ નયનોયાં વાગે.

અદુલખાદુલખ સ્મરકો જોને
લીત ઉપર અહીં ઝૂલે
પાંદીઓને તેમ પૂઠું
શું શાસ ખૂટ્યાં'તા ફૂલે?
ઉબર લગ આવીને રસ્તો
પગલાં તારાં માંગે.

સ્વજન દર્શના મહેતા

બારસાખે ઉલ્લી
નથી અંદર, ન બહાર
ફાટેલા ઊભરામાં
આવકારો નથી
આ ઊભરાથી આગળ
કઈ છે પણ નહીં
હું છું અંદર કે બહાર?
ઈટ માટીના આ ઢગલામાં
બચ્યું કદ્દિક મારું,
કોઈ મારું ન રહ્યું.
ને છતાં
આ બધાંજ.....સ્વજન.

ખુલ્લી આંખનું સપનું અક્ષય શાહ

જવું છે એવી જગાએ જ્યાં 'હું' ન હોઉ
મળવું છે તને એવું કે ત્યાં 'તું' ન હોય.

જવવું છે જગતમાં બ્રહ્માંડના અંશ તરીકે
ખીલવું છે ઉપવનમાં માનવનાં વંશ તરીકે

સંબંધમાં સુકાવું છે લીલી શેવાળની જેમ
પ્રેમમાં પથરાવું છે પાદરે પીપળની જેમ

કહેવું છે કાંઈક કયારેક કોરી કિતાબ બની.
રોવું છે રણમાં મારે ભધુર ઝાકળ બની.

અનુભવવું છે આ સ્વપ્ન ખુલ્લી આંખે
પામતું છે કષય -જાણે ઘૂમકેતુ કોઈ રાતે

It is missing

રૂપા દવે

સરનામું શોધા કરું છું, એક એવા નગરનું
કે જ્યાં

કૂલ જેવા માણસ હોય ને હોય
એમના કૂલ શા હંદ્ય
તમને ખબર છે?

ને પછી

એવા એક નગરમાં
એક ઘર હોય આપણું

ન સબંધની ખોખલી દિવાલો જ્યાં

ન હવડ સાથે હોવાપણાંની છત

જ્યાં ધરની સાથે હોય

મનની ખુલ્લી બારીઓ

ને બારણે સદા આવકારાની

વણ વસાયેલી કળ

સરનામું શોધા કરું છું, એક એવા નગરનું
તમને ખબર છે?

જ્યાં ઊગતો રહે

નિતનવા ઓરતાનો સૂરજ

ને મીઠા શમણે ઢખૂરાઈ

નીકળતો રહે ચાંદ

જ્યાં રાત અને દિ'

બસ છેડ્યા કરે

મન-વીણા ભધુરી કો' તાન

સરનામું શોધા કરું છું, એક એવા નગરનું

	<p style="text-align: center;">તમને ખબર છે?</p> <p>ન કોઈને ભારે જૂડી જાય જ્યાં અસ્તિત્વ કોઈનું પણ પરસ્પર જીવાયા કરે એક મોરપિંદી હળવાશ- નોંધાં તોય અડોઅડ હોવાનો ન ઓઢે કોઈ મુખ વટો. પણ છેટાં રહીને પણ સતત વર્તીતાં રહે આસપાસ! સરનામું શોધ્યા કરું છું, એક એવા નગરનું તમને ખબર છે?</p> <p>જ્યાં આયખું ટેંકાર્યાની ન હો કશી વેદના પણ જિંદગી ફોરી રહે, લૈ ઈન્ડ્રથનુના રંગ, જ્યાં માનખો એળો ગયાની ના હો કશી ફરિયાદ પણ 'ફાંકું' જીવાયાનો છલકાતો રહે ઉમંગ. સરનામું શોધ્યા કરું છું, એક એવા નગરનું તમને ખબર છે?</p> <p>જ્યા ધરતીની યદી પર કોપ્રાયા હોય માત્ર અઢી અક્ષર ને જ્યાં સતત રમતી રહે મનની જ ભાષા હોઈ પર. સરનામું શોધ્યા કરું છું, એક એવા નગરનું તમને ખબર છે?</p>
	<p style="color: purple; font-size: 1.5em;">અદ્દેત</p> <p style="color: purple; font-size: 1.2em;">પત્રા નાયક</p> <p>હવે શાસે શાસે ફેફસાંમાં અમેરિકા પણ હવા થઈને ભરાય છે. આ લોહી આ અસ્થિમાં હવે અહીની મૃદુઅોનાં, આણી સુગંધનાં રંગબેરંગી કૂલોનો મલય સતત વધ્યા કરે છે. પળે પળે પલકારતી આંખોમાં હવે અહીં બારે માસ વરસતા</p>

વરસાદનાં પાણી ધર કરી ગયાં છે.
અહીંના
દ્રોજવી દેતા શિયાળાના
થીજી જતા સ્નોમાં
ઠરી થઈ જતી મારી ગળાની અને ખલાની ત્વચા પર
હવે

અમેરિકા શાલદુશાલા થઈને વીટળાય છે.
અને
વર્ષોના વસવાટ પછી
મુંબઈના એરપોર્ટ પર ઉત્તરનું છું
ત્યારે ય
ત્વચા થઈને ચોટેલું હોય છે

અમેરિકા...

('વિદેશિની' માંથી પશા નાયકના સૌજન્યથી)

પ્રાપ્તિ સ્થાન : ઈમેજ પલ્કેશન્સ
૧૮૮/ગોપાલ ભુવન
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨

કિંમત : રૂ. ૨૫૦

રિશ્ટે કાગજ કે !

રેખા શુક્રલ

(મારો મમરો: રેખા ગુજરાતી સાથે હિંદી/ઉર્દૂમાં પણ કવિતાઓ લખે છે. 'પેપરલેસ' ઓફિસની વાતો થાય છે પણ 'પેપરલેસ' દુનિયા કલ્પી નથી શકતો. એમણે મોકલેલી આ એક ઉર્દૂ કવિતા ગમી ગઈ એટલે મૂકી દીઘી. ગુજરાતીમાં લખી શકાય ખરી?).

પૈદા હોનેકા સુખૂત કાગજ પે લિખા ગયા
ડાક્ટર કે દસ્તખત સે બર્થ સર્ટી કહા ગયા

ઝૂલ પે દાખલા દેને કા અંદાજ ફિર વહી કાગજ
કાલેજ કિ ડિગ્રી પાને પે ફિર મિલા કાગજ

ગ્રેમપત્ર કે રૂપમેં મિલા થા જબ કાગજ
ખ્વાબો-ખ્યાલોં સે જન્મા ગીત તો ફિર વહી કાગજ

દિવાલી કે શગુન પર મિલે ચંદ વહી ટુકડે
દિલ બહેલાયા ગયા જુરૂરત પર ઉસી કાગજ કે ટુકડે

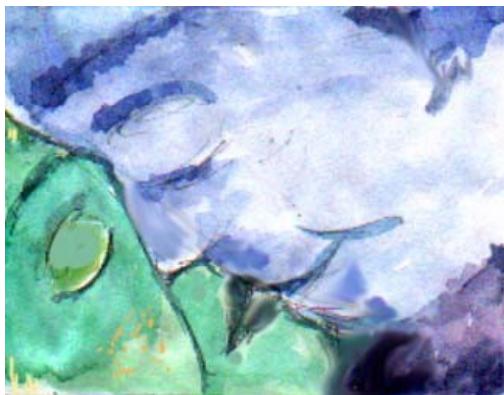
શાદી કા એકરાર તો હુઅા લોગો કે સામને
મહોર લગી વકીલ કી બના મેરેજ-સર્ટી, ફિર વહી કાગજ

તૂટે લહુકે રિશ્ટે લો બન ગયા ઈન્સાન
નૌકરી કે છૂટને સે પર ભી મિલા વહી કાગજ

રિશ્ટે લહુ કે હો યા આંખો કે યા દિલ કે
બદલતે જમાને મેં રૂપૈયો કે કાગજ કે રિશ્ટે

જૂડ કર ફિર તૂટા રિશ્ટા ડિવોર્સ-પેપર્સ કે વહી કાગજપે
મરકે ભી રિશ્ટા રહા તેથ-સર્ટી કા વહી કાગજ સે

કહાં બનતે હૈ બોલો રિશ્ટે આસમાન મેં
હકીકિતમાં તો બનતે રહે હૈ રિશ્ટે કાગજ કે!!

શાશ્વત પ્રણાય

ચંદારાણા

જૂલી જૂલીને ઘરતી ચૂભી,
મદહોશ થૈને બાથમાં લીધી,
રાષ છોડીએ ન દાદ કે દીધી,

રોષે ભરાઈ, આંધી ખાંધે ચડીને,
મેહુલિયે જીકી જીકીને નાથી,
કાદવે ફેંકી, સ્તનઓશીલ પોઢી
માલ્યો મદીલો વાળને પીંખી,
કૃતકૃય થૈ, રોમે રોમે દુલરાતી,
છાતીયે ભીસી, હસતી સૂની,
અંગ લીજાતી, આંખ મીંચાતી
ધેરાતી આંખે, છેલને ધૂતી.

બારણું
મધુ શાહ

આકિટેક્ટ સગાંઓએ
અને એજિનિયર સમાજે
આપણી વચ્ચે તોતિંગ દીવાલો અણી દીધી.
તે દીવાલ આપણે તોડી નહીં શકીએ,
પણ અણાધડ સુથાર બની
તેમાં એક બારણું તો બેસાડી દઈએ.
જેથી મુફ્ત અવરાજવર થઈ શકે.
બારણામાં સ્ટોપર નહીં હોય-
ભલે હવાથી ખૂલી જતું.
'મેજિક આઈ' મૂકવાની નહીં ભૂલીએ.
બંધ બારણે તેના પર આંખ મૂકતાં
'મેજિક' તો અનુભવીએ!
એકબીજાનો ખલો તો નહીં મળે,
તો બારણા પર માણું ટેકવશું-
વાર-તહેવારે આપણે પેઈન્ટર પણ થઈશું.
અવનવા રંગે બારણું રંગાઈ જશે.
અને પરફ્યૂમ છાંટવા તો
કોઈ કારીગર બનવાની જરૂર નહીં.
દિલની સુવાસ ઉમેરી પરફ્યૂમનો
બારણા પર છંટકાવ કરશું.
આકિટેક્ટ-એજિનિયરને આધા રાખશું-
નહીં તો એમને એલજ થશે!

ગોકુલમાં રહેશે ગોપાલ કનુ ગજાર (ટોરોન્ટો, કેન્દ્ર)

(મારો મરો: 'ઓણ કાગળની વાવણી કાં ઓછી' કે
'હાલાપ છંટાયું ઘેર ઘેર' પંક્તિઓએ કાનમાં કોઈ
અદ્ભુત ઝાકાર કરી દીધો!)
કોણ જાણે જમનાને એવું શું સૂઝ્યું કે,
ઓલા નાગરાજને દઈ દીધી નોટિસ.

ગોકુલમાં માણું બધી ડફણાં લઈ દોડે,
મૂવા, હાથમાં લઈ માખજા ના ચાટીશ.

બારણે ઊભી ગોપી ટપાલીને પૂછે:
ઓણ કાગળની વાવણી કાં ઓછી?

સપનાની કેડમાં સણકા ઊઠે છે,
એના પગલાંની પાની પોચી પોચી

ગોપીઓ પૂજે ઓલા પીપળાને એમ
જાણી, પીપળો દઈ દેશે પરમેશર

શબરી શું જાણે બધી રીત ભાત
ભાવની, એને શું કંકુ ને કેસર.

યાદ છે

સુરેન્દ્ર ભીમાણી

આપણો કચારે મળ્યાં'તા યાદ છે.
કોલ દીધો'તો ગ્રણયાનો યાદ છે.

હાથમાં દઈ હાથ, સાથે ઉપર્યુદ્યા,
આદરી લાંબી સફર, એ યાદ છે.

ચોતરફ પરિમલ હતો આનંદનો,
ધન્ય જીવનની ક્ષણો એ યાદ છે.

છૂટાં પડીશું ના કદિયે લાગતું,
એક એ વિશ્વાસ મનનો યાદ છે.

જોજનો કેડી વટાવી માર્ગમાં,
રાહના કાંટા ને પથર યાદ છે.

એક-બીજામાં થઈ ર્યાં લીન, ને
બાકી સધળું વિશ્વ ભૂલ્યાં, યાદ છે.

રે, પરતુ આ અચાનક શું થયું?
આપની બદલી નજર, એ યાદ છે.

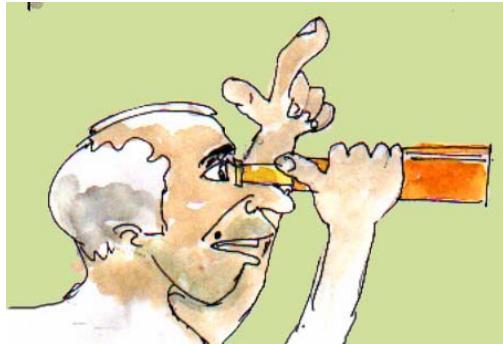
અંગળા ભીડી દીધાં'તાં અંગળે,
તો ય છોડ્યો હાથ, એ પણ યાદ છે.

શું થઈ ગઈ ભૂલ કરી મારી? કહો,
કે અચાનક મન બદલિયું આપનું?

પ્રેમના સૌ કોલનું કહો, શું થયું?
આમ છેવટ મુજને છોડ્યો, યાદ છે.

રાહ જીવનની હવે બસ કાપવી
એકલાં, બાંધીને ભાસું યાદનું.

તો ય ના અંધાર પ્રગટે ચિત્તમાં,
યાદ છે, એ યાદ છે, એ યાદ છે.

ટેલિસ્કોપ

સુભોગ શાહ

(મારો મમરો: ફરી પાછો નવો શબ્દ સાંપ્રદ્યો-વિજ્ઞાન ભાષાતા Virtuoso માટે શબ્દ જડતો નહોતો. આજે મળ્યો 'આભાસી'. અને જ્ઞાનવાળા અને વિજ્ઞાનવાળા બતે કેવી એક સરખી જડતાથી જગતને જુઝે છે તે માલમ થયું.)

દૂર્દૂકાચણાં દૂરબીનયંત્રો નયન નિયોગી જોવાં,
અંતર ઊડાં, છબી આભાસી, તો ય નિરખી રહેવાં.

પદાર્થ પોલા
પ્રતિમા ઊંઘી
કાચે રજકણ
આંખે વળગણ

ને તો યે
સત્ય શું છે, ધ્યાતીઠોકિને, જગતે કહેતા રહેતું
મારું સત્ય એક જ સાચું, બધાને ખોણા કહેતું.

અધ્યાત્મ દૂરબીન
આત્મ અગોચર
કૃતાન્ત કર્ષક
પરલોક દર્શન

ને તો યે-
બ્રહ્મ સત્ય, જગતુ મિથ્યા, કોણ રજ્જુ, કોણ સાપ?
માની લીધાં સત્યો સઘળાં, સ્વયંસિદ્ધ આપોઆપ?

ગુજરાતી જોડણી

કિશોર રાવળ

ગુજરાતી જોડણી

જોડણીમાં સુધારા કરવાની વાત ચાલે છે અને તેના હિમાયતીઓ દાવો કરે છે કે અટપટી જોડણીને લીધે આપણી પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. ડ્રસ્ટ 'ઇ' અને દીર્ઘ 'ઉ' ને લિપિમાંથી રદ્બાતલ કરવાથી ભાષા ઘણી સરળ થઈ જશે અને લખનારાઓનો ઉત્સાહ વધી જશે. એ લોકો ફરિયાદ કરે છે કે ભાષા શાસ્ત્રીયોને પૂછીએ તો એ લોકો તદ્દ્દભવ તત્ત્વમના વિવાદો, અનુસ્વાર ક્યાં વપરાય તેની છિણાવટ કરતાં કરતાં અઢળક નિયમો (અને સાર્થી જ એટલાં જ દરેક નિયમના અપવાદો) ટાંકે. એટલે જોડણી સાદી કરી નાખવાથી એ અંતરાયો દૂર થઈ જશે.

તેના જવાબ રૂપે એક ટુંકાખમાં મારો મત દર્શાવું?

અંગ્રેજી ભાષામાં એટેટલા વિચિત્ર સ્પેલિંગ છે અને છતાં પ્રગતિ રંધાણી નથી. અહીંની નિશાળોમાં જોડણી/સ્પેલિંગ માટે બે જ કાયદા શીખવાડવામાં આવે છે.

૧. તમારા દરેક સ્પેલિંગને શંકાની દૃષ્ટિ જોતાં શીખો
૨. શંકા પડે ત્યારે ડિક્ષનેરીમાં સ્પેલિંગ જોઈ લો.

બસ વાત પતી ગઈ.

બાકી જોડણી સરળ કરવાની વાત જરા ગળે ઉત્તરે તેવું નથી લાગતું. શીલા અને શિલા વચ્ચે તફાવત ન રહેવાથી ફેર ન પડતો હોય તો પછી બધા જ નિયમો કાઢી નાખીએ તો શું વાંધો? ભાષા કેટલી સરળ થઈ જાય? અને કોઈ પણ માણસ 'ખોટી' જોડણી કરી જ ન શકે! વાંચનાર સિવાય કોઈને કોઈ તકલીફ રહે જ નહિ. અર્થના અનર્થો કરવાનું સહેલું, વકીલને એક આનંદની વાત થાય, ક્યાં અનુસ્વાર મૂકવા અને ક્યાં નહિ તેની ઝંગટ નીકળી જાય. પણ તેથી ગુજરાતી વાંચનારા -લખનારાઓ વધી જશે એ માન્યામાં નથી આવતું.

આપણે મન ભાષા અગત્યની હોય તો તેને સસ્તી કરવા કરતાં જરા માનથી, ચીવટથી વધાવવી જોઈએ.

જોડણીકોશ બનાવવાવાળાના ઝગડા જ બાકી રહે. પણ પંડિતો લેગાં મળી કોશ રચે અને એ કોશો સૌને છૂટથી મળી શકે એટલું જ જરૂરી છે. ઈંગલેંડ અને અમેરિકામાં (અને બીજા પશ્ચિમના દેશોમાં) કોશના અભ્યાસકો હોય છે અને તે લોકો ભાષાના અમુક અમુક પ્રશ્નો પર વિચાર કરી, ચર્ચા કરી કોશમાં ફેરફાર કરતા રહે. દાખલા તરીકે

- બીજી ભાષાઓમાંથી ક્યા નવા શબ્દો ઉમેરવા
- જૂના ક્યા શબ્દોને રદભાતલ કરવા
- કોની જોડણી બદલવી
- કોના અર્થોમાં શું ફેરફારો અપનાવવા
- જૂના નવા શબ્દો વિશે કોશમાં નોંધો મૂકવી

અને અવારનાર એ પ્રમાણે નવી આવૃત્તિઓ બહાર પાડતા રહે. ગુજરાત જેવા નાના પ્રદેશને કોશ માટે એક સંસ્થા હોય તે બસ છે. અને તે જેને રસ હોય તેને માટે કોઈ માસિક દ્વારા એક વિચારોની આપદે કરવાનું સાધન યોજે પણ કોશના વિરુદ્ધમાં જઈને જોડણી કરવાનો કોઈને હક્ક ન રહે. આવી સંસ્થા એક રાજાશાહી ન બને અને પરિવર્તન-શીલ રહે, ખુલ્ખી કિતાબ રાખે એવું તેના બંધારણમાં જ ગળથૂથીરૂપે પીવડાવવું જરૂરી છે.

કોશ વિશે જ વાત કરીએ છીએ તો એક બે બીજા મુદ્દાઓ મનમાં છે તે મૂકું?

કોશમાં ક્યા કમપ્રમાણે શબ્દો ગોઠવ્યા છે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે. કોઈ 'જી' 'ગી'ની પછી મૂકે છે કોઈ 'ઓ' પછી. અનુસ્વારનો કમ નક્કી કરીએ જેથી ક્યાં 'અંતર' અને ક્યાં 'અન્તર' આવે તે સમજાવવું સહેલું થઈ પડે.

જે શબ્દોની જોડણીમાં ફેરફાર કરીએ તેના જૂની અને નવી બસે જોડણીઓનો નિર્દેશ જરૂરી છે કેમકે આગલા જમાનાની કોઈ વસ્તુ વાંચીએ ત્યારે આ શબ્દ ક્યાંથી ટપકી પડ્યો એમ ન થાંગું જોઈએ. માની લો કે ભવિષ્યમાં 'જી' ને બદલે 'રુ', અને 'ખ' ને બદલે 'શ' લખવાનું નક્કી કરીએ તો 'જીષિ', 'રુષિ', 'ખુષિ' કે 'લશિ' બધા સામે એક જ અર્થ દર્શાવતો જોઈએ.

ઉચ્ચારો દર્શાવવા માટે પણ કોઈ ચોક્કસ યોજના જરૂરી છે. આપણે કહીએ કે 'અમે લખીએ તેવું બોલીએ છીએ.' પણ તો પછી લખીએ 'મનહર' અને બોલીએ છીએ કેમ 'મનહર'? લખાય 'ગાડ' અને બોલાય 'જાડ' (પાલિતાણ-

માં 'જનુભાઈ જાડ ઉપર સરી જ્યા' પણ સંભળાય અને પાલિતાણું પાણતાણું પણ કહેવાય!) , 'ભગલો પરણી ગયો' હોય અને કહીએ 'ભગલો પણીણી ગયો'. અનુસ્વારમાં ક્યારે નાકમાંથી અને ક્યારે પૂરો અનુનાસિક બોલવો એ દર્શાવવાની કોઈ યુક્તિ થાય? મેં 'થાંથા' ને 'થાન્થો' બોલતાં પણ સંભળ્યા છે. અને 'મસોતું' 'મસોતું' પણ નથી અને 'મહોતું' પણ નથી. એનો ઉચ્ચાર દર્શાવવા કંઈ યોજના કરી શકાય? અને 'ટીવી' એ 'ટેલિવિઝન' નથી, 'ટેલિવિઝન' નથી પણ કંઈક જૂદો જ ઉચ્ચાર છે. ચોર કરે તે 'ચોરી' અને લગનની 'ચોરી' બને લખાય એક સરખી 'ચોરી'. ભાવનગરમાં અમે કહીએ 'ધોડો' અને અમદાવાદ બાજુના હસે અને અમને સુધારે 'ધોડો'. ઢેલનો 'મોર' અને આંબાનો 'મોર' બોલાય જુદા, લખાય એકસરખાં. બોલવા લખવાના તફાવતો દર્શાવવા અગત્યના છે.

પારસીઓની ભાષાના શબ્દો, 'દિબાયો', 'અદરાયો', 'કસ્તી', 'સોજો', 'બાવા', 'માટીરાં', 'ભોજું' પણ ગુજરાતીમાં આવવાં જ જોઈએ.

અને લોકો 'દ્રષ્ટિ', 'મુકેશ', કે 'ઋષિકેશ' લખે એનો કોઈ ઈલાજ જડતો નથી. પણ જુઓને નાનાલાલ ન લખાય, નાનાલાલ જ કહેવાય એ કેવું?

નીચે એક લિંક આપી છે. એ છે તો અંગ્રેજ માટે પણ શું શું શક્યતાઓ આપણી સમક્ષ છે એનો ખ્યાલ આવી શકે. ડિલક કરી અંદર થોડું રખી તો જૂઓ. મજા આવશે. ત્યાં અંગ્રેજ ડિક્સિનેરી, થેસોરસ વગેરે મળશે.

[Bartleby.com](#)

ગુજરાતી માટે એક સરસ સમાચાર છે. ટોરોન્ટોમાં રહેતા એક રતિભાઈ ચંદારિયા આજ પંદરેક વર્ષથી જ ગુજરાતી ભાષા માટે એક સંશોધન કરી રહ્યા છે. પહેલાં મ૱ક ઉપર તેમણે ૨૦૦૦૦૦ શબ્દોનો કોશ બનાવ્યો. તેમાંથી જોડણી ચકાસણી (સ્પેલ-ચેકર) અને બેંસોરસ બનાવ્યાં. હમણાં જ તેમણે એ બધું પી.સી. ઉપર મૂક્યું છે. એક શોખથી રેલો આ સોફ્ટવેર ગુજરાતી લખનારાઓને સુલભ થાય તે માટેના પ્રયાસો ચાલે છે. એક લેંપટોપ પર મેં આ પ્રોગ્રામની જલક જોઈ છે, અનુભવી છે. પ્રલાભિત થઈ જઈએ તેવું કામ છે! વહેલી તક આપણને સૌને એ ઉપલબ્ધ થાય તેવી આશા રાખું છું.

આસમાની-સુલ્તાની

વીસમા અંકમાં મેં સુપ્રીમ કોર્ટનો દાખલો ટાંક્યો હતો તેમાં થોડી માહિતી પૂરી ચકાસણી વગર લખેલી અને એક મિત્રનો મીઠો ઠપકો મળ્યો કે 'કેસૂડાં' રાજકીય સામયિક નથી અને ન હોવું જોઈએ. એ સાથે પૂરા સહમત થઈને 'તમારાં કૂલો'માં મેં થોડું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. કોઈને અકળાવવાના કોઈ પણ ઈરાદા વગર અકળાવ્યા હોય તો દિલગીર છું. કિશોર રાવળ.

ઈટલીની એપ-ડ

કિશોર રાવળ

હોટેલમાં ચેકઇન થયાં. ભૂખ લાગી હતી. બહાર નીકળ્યાં અને પહેલી ગલીમાં જ 'ન્યૂયોર્ક પિઝા'નું પાટિયું જોયું અને બેસીગયા. બહાર ફિણિયામાં છાંચો હતો અને ત્યાં જ જમાવ્યું. પિઝા સારો નીકળ્યો, ઈટાલી માટે એ જરા અપવાદરૂપ ગણાય. શહેર જોવાનો ઉત્સાહ ઘણો જ હતો પણ શરીર કહે કે થોડાં આડા પડીએ. હોટેલ પર જઈ જૂકાવ્યું અને ઊઢ્યા એટલે પાંચ વાગી ગયા હતા. ગામ જોવા નીકળ્યાં.

હોટેલના મુખ્ય દરવાજે નીકળો તો શહેરની મોટી સડક 'કોર્સો ઈટાલીએ'ની ફુટપાથ પર પગ પડે. ત્યાંથી ડાબી બાજુએ જાઓ અને બે ખાંચા વટાવો એટલે મુખ્ય ચોક 'પિઅાજા ટાસો' આવે. (ચિત્ર <-->) અહીંએ ચાર પાંચ રેસ્ટોરન્ટની જાકમાળ છે અને ઘણી જ આવનજાવન, ખુલ્ખામાં ખુરશી ટેબલો પડ્યાં હોય અને લોકો વાઈન પીતાં, ખાતાં, વાતો કરતા અને આપણા જેવા ટૂરિસ્ટોને નિહાળતાં બેઠા હોય. કોર્સો ઈટાલીએની દરિયા તરફની બાજુએ એક નાની પાળી (જુઓ લાલ ટપકું<-->). પાળીની બજે બાજુ ખડક પર હોટેલો અને મકાનો અને એ બજે ખડકો વચ્ચે એક ઊડી ખીણા. એ પાળી આગળ વાંકા વળી ને કંઈ નિહાળતું લોકોનું સું નજરે પડ્યું. અમે રહી ગયા માની જેમ તેમ ટોળામાં ઘૂસ્યા અને પાળી આગળ પહોંચ્યા અને ઠરી જાઓ તેવું દૃશ્ય જોયું.

સીધા નીચે જુઓ તો સો ઢોઢસો ફૂટ ઊડી ખીણા. નીચે સામે દરિયાકાંઠે ટેખાય (ચિત્ર <-->). ઉપરથી નીચે જવા એક વૈષણવના તિલક જેવો, અંગ્રેજીમાં 'હેરપિન' કહે છે તેવો, રસ્તો. કલ્યાના કરો કે તે તિલકનો જમણો ફાંટો નીચે દરિયા તરફ, 'મરીના પિકોલો'ના દરિયા કંઠે આવેલા પાઈ પર જાય અને ડાબો ફાંટો સીધો ઉપર ચેડે અને પછી ડાબી બાજુ, ખડક પાછળ જઈ, વળાંક લઈ 'કોર્સો ઈટાલીએ'ને પિઅાજા ટાસો પર મળે.

બે ખડકો વચ્ચે તમને લીલો, ભૂરો ભૂમધ્ય સમુદ્ર કંઠા ડોકિયું કરતો હતો. માથે દૂર દૂર વાદળાવાળું ભૂરું, સ્વચ્છ આકાશ ટિંગાતું હોય! નીચે પેલા રસ્તા ઉપર કીડીની જેમ બસ, ગાડીઓ જતાં આવતાં હોય. પાળીએ સીધી નીચે નજર નાખો ત્યાં પેલા તિલકના બેંટાંટિયા મળે, લગભગ ૧૦૦ ફૂટ નીચે અને ત્યાંથી ઉપર નીચે જવા લોખડનો એક દાદરો.

ઈટાલીનો આ બાજુનો આખો આ કંઠા, અમાદ્વિ કોસ્ટ, ઊચી ભેખડો વાળો છે. બધાં ગામો ભેખડ ઉપર વસેલાં, પણ દરિયે પહોંચાવો માણસોએ બને એટલી પેરવી કરેલી. નાનો એવો બીચ મળે એટલે ત્યાં જવા માટે રસ્તાઓ, હોડીઓને બાંધવા, તેમાં ચડવા ઊતરવાની જેટીની વ્યવસ્થા, અને ખાવા પીવાની જગાઓ એ બધું જોઈએ જ.

દરિયા કાંઠો માણ્યા વગર કેમ રહેવાય!

એવા આ મરીના પિકોલો પર જવા કોર્સો ઈટાલીએની બાજુનાં એક ગલી તમને મરીના જવાને રસ્તે પહોંચાડે. પિઅાજા ટાસો આગળથી બસ પણ મળે. હવા કંઈ વળી ગઈ હતી એટલે બજારમાં ફરવા નીકળ્યાં. અને ભોડા પડ્યા. અમને ખબર જ હતી કે આખા યુરોપમાં પાંચેક વાગ્યે બધી જ દુકાનો બંધ થઈ જાય-સૂપર માર્કેટ પણ. ખાલી રેસ્ટોરન્ટ અને બાર ખુલ્ખા હોય. ગમે ત્યારે દુકાનો ખુલ્ખી જોવાની આદત પડી ગયેલી એટલે એ વાત ભૂલાઈ ગઈ.

ખાલી પેટ નિદ્રાનું દુશ્મન છે એટલે હોટેલની સામેના એક પિઅાગા લાઉરાની એક ઓપનએર જગામાં જઈને બેઠાં. પ્રયોગશીલ રહેવું એમ માનનારા અમે કોઈના દાણા ખખડાવીને કંઈ મગાવું. કોકિલાના દાણા સારા પડ્યા અને મારો વાઈન માફક આવે એવો હતો એટલે અમને બગેને નિરાંતે ઊંઘ આવી એમ માનું છું.

બીજે દિવસે પિઅાગા લાઉરોમાં હળવો બ્રેકફાસ્ટ લઈને અમે મરીના પિકોલોની બસ લીધી. અમારો સિલ્ફાન્ટ એવો કે ઓછું ખાવું અને જાગી વાર ખાવું જેથી પરદેશનું વૈવિધ્ય પૂરું પારખી શકાય. દરિયા કંઠે બાંકડે સરસ ગરમા ગરમ કોઝી પીતાં બેઠાં. નીચેથી ઉપર નજર નાખો તો પિઅાગા ટાસોની પાળી દેખાય. પાછા જતાં ચાલતા જવાનું નક્કી કર્યું. મરીના પિકોલોથી પેલા લોખડી દાદરા તરફ ઊપડ્યા. રસ્તાની બંને બાજુએ દીવાલ કોતરીને ઘોડાના તબેલાઓ બનાવેલા. અને તેની દેખભાગ રાખવા વાણ ઘોડાને ઘમારતા જોવા મળ્યા. (શિત્ર <-->)

પેલો દાદરો આવ્યો ત્યારે કેટલાય માણસોને ત્યાંથી ચડતાં જોઈ અમને શૂરાતન ચડું અને એમે પણ દાદરો ચડવા લાગ્યા. અને એક વખત ચડવા લાગો એટલે પછી આરો જ નહિ, ઈસ પાર કે ઉસ પર ગયા વિના છૂટકો જ નહિ. ગ્રાં વિરામા કર્યા અને અંતે પિઅાગા ટાસોના એક રેસ્ટોરન્ટમાં જઈ ખુરસીમાં ફસ્ટાઈ પડ્યાં.

અમે ત્યાં બેઠા હતાં ત્યાં પાંચ-છ ઈટાલીઅન ભાલુઓનું એક મંડળ આવી ચડ્યું. બધાં જ એશી ઉપરનાં લાગ્યાં. સાંજ પડે ત્યારે બધી સાહેલીઓ લેગી થઈને આવે. કોઈ જ્વાસ વાઈન મગાવે, કાઝી પીએ અને મોટા ભાગની તો વાતોમાં કલબલાટ કરતી હતી. એકાદીને કંઈ જગડો થઈ ગયો હશે તો તે કંઈ મો ચડાવી જૂદી બેઠી હતી અને બીજાઓ તેની ઠેકડી ઉડાવતી હતી. અંતે એકે જઈને પેલી ઉપર માથે હાથ ફેરવ્યો અને પટાવીને બધાની વચ્ચે લઈ આવી. હસતાં, રમતાં સૌ સૌના બિલ ચૂકતે કરી ધરભણી ઉપરી ગયાં. ભાવનગરમાં જશોનાથથી ઘરે પાછાં જતાં ભાલુઓની યાદ સતાવી ગઈ.

પિઅાગા ટાસોથી આગળ કોર્સો ઈટાલીઓ પર દુકાનો જોતાં ઊપડ્યા. ત્યાં તો 'જેવેરી ભજાર' સાંપડી. થોડાંક દરજાઓની દુકાનો છેલ્છી ઢબના કપડાં સીવી આપે. ફિશનની સામગ્રીઓ પણ મળે. ત્યાં પાઇલી ગણ્ણીમાં જતાં કરિયાણાની, બ્રેડ અને કેર્લિકની દુકાનો, ફ્લોરિસ્ટ અને ફણોની દુકાનો જોઈ. ત્યાં પીચ જોયાં અને પેલી ઈવને સફરજન જોઈ થયું એવું થયું. તાજાં ખવાય એવાં જ પીચ જોઈતાં હતાં એટલે હાથ લગાડી દબાવી જોયાં અને પેલો રેંકડીવાળો બગડ્યો અમારી ઉપર. ફળને હાથ લગડવું એ બાધ છે એ અમને પરદેશીઓને કંયાંથી ખબર હોય! દબાવીને ચકસેલાં પીચ ખરીદી પેલાને અમે શાંત પાડ્યો. પણ પીચ એવાં મીઠાં હતાં કે બધો ઉદ્દેગ થોડી જ વારમાં ભૂલાઈ ગયો.

થોડી પૂછ પરછ કરી બીજી થોડી દિવસની અમાલ્ફીની બસ મુસાફરીની ટિકિટો લીધી. સૂપરમાર્કેટમાં લટાર મારી અને જોઈતી બે ચાર વસ્તુઓ લઈને નીકળી ગયાં. હોટેલમાં જઈને સિનેમા વિશે પૂછ્યું તો તેણે ત્યાંનું છાંપું દેખાડ્યું. ગામના ચાર સિનેમામાં ન્રાણમાં અમેરિકામાં પણ જોવાનું મન ન થાય તેવી અમેરિકન ફિલ્મો ચાલતી હતી અને તે પણ ઈટાલીઅન 'ડિલિંગ' સાથે, એક જગાએ ઈટાલીઅન ફિલ્મ ચાલતી હતી કોઈ પણ પણ સબટાઈટલ વગર. જોઈતા મત ન મળવાથી ફિલ્મ જોવાનું બાજુએ મૂકાણું.

અમાલ્ફીની બસ સોરેન્ટો ગામને વીધી દક્ષિણમાં પર્વતો વચ્ચે ઉપરી. કલાકે એક ઉચ્ચી લેખડ ઓળંગી અને સામે અફાટ ભૂરો, લીલો સમુદ્ર આવ્યો. ભેડ પરથી લગભગ દરિયામાં ઝંપલાવશું એવું પળ ભર થયું અને બસ એક ડાબી બાજુ વળાંક લઈ અમાલ્ફી કોસ્ટના વાંકા યુંકા, ઉપર, નીચે થતા રસ્તા ઉપર અમાલ્ફી ભણી ઉપરી.

જમણી બાજુ ઉડી ખીણ અનેનીચે દરિયો, ડાબી બાજુ ઉચ્ચી લેખડ અને એ લેખડ પર આપણે ધરમાં દીવાલ પર ફોટા ટીંગાડ્યા હોય તેમ કે અભરાઈ પર ડાબા બરાણીઓ મૂક્યા હોય તેમ ધરો એક બીજાની ઉપર ખડકાયેલા. ક્યાંક ક્યાંક જમણી બાજુ અમારા રસ્તા અને દરિયાની વચ્ચે જમીનની કોઈ છાજલી ઉપર અલગારી રામો ધર બાંધીને રહેતા હોય તે જોયું. સૌએ દરિયે જવા કેરીઓ બનાવેલી.. ત્યાં બોટ બાંધી હોય, આપણે કેમ ગારીઓ રાખીએ તેમ. હોડીઓથી જ બધો વ્યવહાર,

મિત્રોને મળવું, ખરીદી કરવી વગેરે વગેરે.

વચ્ચે પોલિટાનો ગામ આવ્યું. બસ ઉભી રહી એ દરિયાથી બહુ જ ઊચાઈએ આવેલું. ધરો નાટકના પરદા ચીતરેલા

હોય તેવા લાગે. આ ગામને તો બસમાંથી જ જોયું.

અમાલ્ફી ગામ આગળ રસ્તો નીચે ઝૂકે અને દરિયાની સપાટીએ મોઢું ભિલનસ્થાન હતું, બસ સ્ટોપ, ફરી, રસ્તોરટ, હોટેલ, હોડીનો ઘક્કો, શોપિંગ હતાં. ત્યાં ઉત્તર્યા. દરિયામાં થોડું તોફાન હતું એટલે મોજાંઓ કંઈ ધેરાં મૂડમાં હતાં. તડકો હતો એટલે થોડાં બીચ આગળ ફર્યા. જેવી થોડી વરસાદની જરમર શરૂ થઈ કે રેસ્ટોરટનો આશરો લીધો. સરસ આઈસકીમ ખાંધો.

કોકિલાને બહુ ચાલવું નહોતું એટલે રેસ્ટોરટ અને સોપી હું ગામની ભૂગોળ સમજવા ઊપડ્યો.

અમાલ્ફી કોસ્ટના રસ્તાની આ બાજુ બીચ, અમારું રેસ્ટોરન્ટ અને એક વિશાળ સાઈડવોક અને રસ્તાની પેલી બાજુ ગામ. સાઈડવોક પર મોટા ઘેઘૂર જાડવાઓની કતાર. ત્યાં સાંજના લોકોના ટોળાં આવે, હરે ફરે, વાળાં વાગે.

રેસ્ટોરન્ટની બહાર નીકળ્યો અને પહાડ પર નજર કરી. કયાં કયાં, કેટલે ઊંચે, કેવી રીતે ઘરો, ચર્ચ, મોનેસ્ટ્રી બાંધી હશે એ જ મગજમાં ન આવે. પહાડની છાતીએ આવેલા બધાં જ ઘરો 'સમુદ્ર દર્શન' નામ હક્કી પાડી શકે એ વિચાર જરા મો મરકાવી ગયો. હું એક ગલીમાં ગયો. સો બસો ફૂટ ગયો ત્યાં ગલીનો અંત આવ્યો. ઉપર નજર કરું તો ટોચ પર એક કબરરસ્તાન જેવું દેખાયું. કોઈ અંગ્રેજ જાણનાર મણ્યો એને પૂછ્યું કે પેલા કબરરસ્તાનમાં જવાનો રસ્તો કયાં. તો તે સાજ્ઞન માણસે, (બેભાંથી એક) માર્ગ

દેખાડવા આંગળી ચીધી એક જગાએ પગથિયાં દેખાડ્યાં. વીસેક પગથિયાં ઉપર ચરી જમણી બાજુએ કોઈ મકાનમાં અદૃષ્ય થઈ જાય. પેલા આણાસે મને કહું કે હું પગથિયાં પર જઈશ તો છેક ઉપર જવાશે. હું થોડો ચદ્ય્યો. તો પગથિયાની બજે બાજુ ઘરોના બારણા પડે, છોકરાંઓ પગથિયાં ઉપર ડોદાદોડી કરતાં હોય, માતાઓ ઉમરે બેઠી ઓલિવ સમારતી હોય કે તેમના ફરાક સીવતી હોય અને આપણી સ્ટાઇલ પ્રમાણે લાંબા લાંબા હાથ કરી એકાબીજી સાથે તડકા મારતી હોય. પગથિયાની આસપાસ આ જીબા રસ્તાની રચાયેલી સૂચિ જોતાં અચરજ થયું.

ત્યાં રહેનારાઓને તો આ ચહેરાતર રોજની રહી, મારી તો છાતીની ઘમજ ઘબક ઘબ ઘબ, ઘબક ઘબ ઘબ થવા લાગી એટલે કબરરસ્તાને જવાનું માંડી વાળી, થોડો પોરો ખાઈ, રૂબરૂ પહોંચાં તુલ્ય ગણી લીધું. આજુબાજુ કોઈ ઓળખીનું હતું નહિ એટલે છાન્-માનો ઉત્તરી ગયો. મેરી બી ચૂંપ ઓર તેરી બી!

ક્રોકિલા પાસે જઈ પહોંચો. લંચ માટે રેસ્ટોરન્ટનો ફરી લાભ લીધો. સાથે 'રોમમાં રોમન' થવાનો સિદ્ધાંત અપનાવી સરસ વાઈન પીધો. પાછાં જતાં બસમાં ડાબી બાજુ મળી અને આવતાં જમણી હતી એટલે એની એ જ સીનરી જોતાં, જોલાં ખાતાં અમે સોરેન્ટો પહોંચાં. બીજા દિવસે સોરેન્ટોથી રોમા ટિબુટિનીની બસ સવારના પાંચ વાગે ઉપડ્યી હતી. તેની ટિકિટો લઈ આવ્યા, હોટેલનું બિલ અગાઉથી ભરપાઈ કરી પાસપોર્ટ હાથવગો કર્યો.

હોટેલવાળીને સવારના સમયસર ઉડાડવા કહું હતું એટલે તેથાર થઈ ગયા. પિઆગા ટાસોથી જ બસ મળતી હતી, જીતું સરસ હતી એટલે સામાન ખેંચતા જ અમે બસ સ્ટોપ પર પહોંચી ગયા. અને વહેલું આવે રોમ. ટ્રેઈનની ટિકિટ કઠવી એરપોર્ટના

સ્ટેશન તરફ જવા બેઠાં. બેઠાં પછી ખબર પડી કે એમ ટિકિટ લઈને બેસાય નહિ. એ ટિકિટ પર પ્લેટફોર્મ પર જ મશીન હોય છે તેમાં ટાઈમસ્ટેચ કરાવીને પછી જ બેસાય નહિતો દંડ થાય. સફ્રભાગે ટિસ્સિને થયું હશે કે 'કયાં સવારના પહોરમાં કોઈની સાથે માતૃભાષા ત્યજ બીજી ભાષામાં ચર્ચા કરવી' અથવા તો અમારાં જેવાં બીજા અનેક પહેલાં મળ્યાં હશે એટલે મીહું સિમત આપીને કોઈ વિન્ઝ વગાર અમને જવા દીધાં.

ટ્રાયસિકલ

હરીશ મહુવાકર

કેટલી બધી માનતાઓ પછી કંઈપુર આવ્યો હતો. રણ જેવી જિંદગી વચ્ચે એમને દરિયો મળ્યો હતો. બા તો નજર પાસેથી ખસવા જ ન હે.

બે વરસ પછી બા કંઈપુરને ટ્રાયસિકલ શિખવી રહ્યા હતા. હં....અ, જો ભઈલા આમ ચલાવાય જો....જો પડાય નહિ હા....જરા આ બાજુ, એમ નહીં...જુઓ આ રીતે, ધીરે ધીરે હો....ને એમ સલાહ સૂચનો આપતી બા એવે વખતે હર્ષથી તાજી ખીલેલી કણી જેવી પુલકિત બની જતી. આંખમાંથી આંસુ છલકાઈ જતાં.

હવે વાત જુદી છે. ઘરની બહાર ટ્રાયસિકલ લઈને જતાં તેવીસ વર્ષના કંઈપુરને તાકી રહે છે. ત્યારે આંસુ તો....

રતૂમડો રંગ

કિશોર રાવળ

હજુ ગઈ કાલ સુધી ભાવનગરની છોડીઓ ગરબા લેતી'તી કે

મને લાગ્યો રતૂમડો રંગ, મારા રાજ,
હવે લાગ્યો લેનિનિયો રંગ!

અથવા તો પેલો

રશિયા તે ગામખાં પાડિયા પેલા લેનિનજી
મારે વા'લે, માર્યા ધાર, જુલ્હી જાર મારી કરેલી...

(હવે મને ખબર છે કે રશિયા ગામ નથી ને દેશ છે પણ મારે તો લોકગીતોના શબ્દોને વફાદાર રહેવું પડે ને?)

ભાવનગરને લેનિનિયા રંગે રંગનાર વીનુ મહેતાને વિનોદભાઈ, વિનુભાઈ કે વિનોદ ન કહેવાય અને વિનોદરાય તો હરળીજ નહિ. ખાલી વીનુ કે વીનુ મહેતા. બહુ વ્યાલાં થવું હોય તો કોમરેડ વીનુ કહો. કેમકે સાભ્યવાદના રંગે એવા તો પૂરા રંગાયેલા કે વાત નહિ. નિશાળા દિવસોમાં છાનામાના સંતારી સંતારીને 'રાતું રૂસ' વાંચ્યું ત્યારથી 'લેનિન', 'બોલ્ષેવિક', 'ટ્રોટઝી', 'સ્ટાલીન' વગેરે વગેરે નામો જ મગજમાં ધૂમે. ચહેરો ભવે સ્ટાલીન જેવો ગોળમટોળ નહોતો પણ મૂછો તેના જેવી જ રાખતા અને વાળ પણ સ્ટાલીનની જેમ ઊભા ઓળાતા. ખમીસ હમેશા લાલ રંગનું હોય! ગાંધીજીનું નામ સાંભળતાં જ એ પોતિયાદાસ તરફ એક તિરસ્કાર આવતો. વીનુ મહેતા માનતા કે બોખ્ખ બનાવીને જ બિટિશ સહ્લતનતના ભુક્કા નીકળશે. આમ ધીણી ટોપી પહેરી, હસતાં મુખડે પોખ્ખી પોખ્ખીને આ ગોરા ટોપાવાનાને કાંઈ અહિથી ઉઘારી નહિ શકાય. ભાવનગરની કોષ્ય-નિસ્ટ પાર્ટીની સ્થાપના તેમજો કરેલી અને આજે તેના સૌથી કાર્યક્ષમ કોમરેડ થઈ ગયેલા.

દેશને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી તેણે ગોરાઓને બદલે હવે આ ખાદીધારીઓને પણ પોતાનાં ગજવાં ભરતાં જોયાં અને દેશમાં તેની સાભ્યવાદ સ્થાપનાની પિપાસા વધ પ્રજીવણિત થઈ ગયેલી. ખાદીના આવરણો નીચે તેને ગોરા જેવાં જ એક લોભી, ધૂતારાઓનો વર્ગ જોવા મળ્યો અને હવે તેનાં બોખ્ખ દારુગોળાઓ જુદી દિશામાં મંડાયેલાં. બહુ જ દૃઢ મને માનતા કે લોકો સાભ્યવાદી નથી તે માનવી નથી અને તેને શરીરના સેતેલાં અંગની જેમ કાપી નાખવામાં કાંઈ વાંધો નહિ. વાયકાઓ એવી હતી કે મારગમાં આવેલી બે-ત્રાણ આદખીલીનું કંડે કલેજે સફળતાપૂર્વક નિકંદન કાઢ્યું હતું અને લોકો જરા બીતાં ફરતાં.

પણ કોઈ તેને નેતા કહે તો ચીડ ચડતી. 'આપણે સૌ સરખાં જ, બધા કોમરેડ જ અને તેમાં કોઈ નેતા નહિ અને નહિ કોઈ ચેલા!'

ઘરમાં પણ સૌ એકબીજાને તુંતાં કહી બોલાવે. તેની પત્ની લાલી પણ તેને 'વીનુ' કહેતી એ ગામને અચરજ થવું અને ગામમાં નવાં આવેલાંને એ દેખાડવા જેવું માની કોઈ પણ બહાના હેઠળ તેને ધરે લઈ જતાં. તમે પૂછશો કે લાલી તો ફૂતરીનું નામ હોય, કોઈ સ્ત્રી માટે કદી ન વપરાય તો તેમાં મારે સો ટકા સ્બંધત થવું જ પડે. તમારી અવલોકન શક્તિ ઉપર ધન્યવાદ ઘટે. પત્નીનું મૂળ નામ લીલા હતું. બે અસ્કર ઉલટસુલાટ કરી લાલી બનાવી નાખેલું અને સાભ્યવાદના રંગે વહુને રંગી નાખી. લાલી તેને વીનુ કહે તેટલું જ નહિ પણ તેમનો નોકર શંકર પણ તેને વીનુ કહેતો. શંકર નોકર ખરો પણ સૌ સાથે તેનો પાટલો પણ નખાય અને ઘરના માણસની જેમ જ સાથે જમવા બેસે.

બે વર્ષ પહેલાં શંકરને પાર્ટીનો સભ્ય બનાવી દીધેલો. શંકરે આજે એક ધડકો કર્યો. "વીનુ, આજથી હું પાર્ટીના સભ્ય તરીકે રાજ્યનામું આપું છું"

વીનુ સરક થઈ ગયો. "કેમ શંકર, આમ કરવાનું પ્રયોજન શું?"

"ગયા શાનિવારે તું પાર્ટીની ભિટિંગમાં બોલ્ષો હતો ને દુનિયાની બધી મિલકત એકઠી કરીને સૌ માણસ વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી દઈએ તો દુનિયામાં બધાં પાસે ૧૨૦૦ રૂપિયાની મિલકત થાય?"

"હા, તને ખાત્રી નથી થતી? તને ગણતરી કરી દેખાઉં?"

"ના, ના. એની જરૂર નથી. આ તો મેં ગઈ કાલે મારી બેગ ખોલી મારી બચત કેટલી થઈ છે તે ગણ્યું તો રૂપિયા ૧૨૭૫ જીટલી થઈ..."

વીનુએ ઘણી માથાકૂટ કરી પણ સામ્યવાદના લાભો હવે શંકરને ગળે ઊતારવા અધરા લાગ્યા. વીનુને ખાગી હતી કે વધુ સમય ગાળી શકે તો ફરી પાછો શંકરને પોતાની પાંખમાં લેવાશે. પણ તેનું મન બીજા એક પ્રશ્નમાં રત હતું.

ગોરધનભાઈ કોશેસના એક અગ્રગણ્ય કાર્યકર હતા. ભુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ હતા. સેવા સેવાની વાત કરે, રેટિયો કાંતે, ખાદી પહેરે અને જેમ એક બ્રાહ્મિણ સવાર સાંજ સંદ્યા કરે તેમ તે જંડાવંદન કરે. પાંચ વર્ષ પહેલાં ઉઘાડે પગે દીડતા અને આજે બંગલો, બે મોટરો થઈ ગયેલાં. લોકસેવા માટે ગમે ત્યાં હિન્દુધારી કરવી પડે એટલે મોટર વગર કેમ ચાહે? બે મોટર બે પ્રાઈવર માગે જ ને! માણેકભા અને હરિભાઈ બે પ્રાઈવરો જોઈએ ત્યારે હાજર. અને તેમને રહેવા માટે બગલાના ફળિયામાં દરવાજાની એક બાજુઓ બે આઉટહાઉસ. હરિભાઈ તેની વહુ જીવી અને તેમના બે બાળકો એકમાં રહે. બીજામાં માણેકભા તેમની જોખનથી ફાટફાટ થતી નવોડા રામકોરની સાથે ઘરસંસાર ચલાવે. સાચું કહું તો તો જોઈને જરા આંખો ઠરે એવી એ રામકોર હતી.

એમાં આ વર્ષે ગોરધનભાઈએ તેમનો દીકરો અમેરિકા ભાષાવા મોકલ્યો. ગામમાં ચર્ચા થઈ કે બીજાના છોકરાને ભુનિયાદી તાલીમ લેવા ભલામણ કરે છે. 'ખેતી વાડી, ગાય ગમાણ, ખાદી કાંતવાની અને વાણવાની કેળવણી જરૂરી છે' એમ કહે અને પોતાના દીકરાને કેમ અમેરિકા મોકલે છે તો જવાબમાં કહે, 'છોકરો મોટો થાય એટલે સ્વતંત્ર બની જાય છે. મેં ઘણું સમજાયો પણ એને મન છે કે અમેરિકાનું શિક્ષણ લઈ, અમેરિકાની જેમ આપણાં દેશમાં ઉઘોગો સ્થાપી વિકાસ કરવો છે એટલે મારાથી કેમ ના પડાય? એક બાજુ લોકસેવક છું પણ સાથે બાપ પણ છું ને?"

મીઠાબોલા, હસતા મૌના ગોરધનભાઈની શક્કિતમાં તેમની પાર્ટીને પણ ઘણી જ શ્રદ્ધા. બહુ જ વ્યવહારકુશળ ગોરધનભાઈ જરૂર પડે તારે જિનજરૂરી સિદ્ધાંતોને બાજુએ મૂકી શકે -અને અહિસાના સિદ્ધાંતોને પણ. કોઈને ઠેકાણે લાવવો હોય તો તેના સાધનો, સામગ્રી અને શાળગર્ડો પણ હાથવગા. જેટલા એ વીનુથી બીજે તેટલો જ વીનુ તેમનાથી ડરે. એક જુદી જ જાતની જુગલબંધી જામી હોય તેવું લાગે.

વીનુને બાતમી મળી હતી કે કૃષ્ણનગરમાં નવા પ્લોટ પાડી વેચવા કાઢ્યા તેમાં ગોરધનભાઈએ દરેક પ્લોટ દીઠ પોતાના ટકા મુકર્ર કરેલા. તેની કંઈ સાબિતીઓ મેળવવા બે મહિનાથી તજવીજ ચાલતી હતી. ગઈ કાલે એક કાગળ હાથમાં આવ્યો અને વીનુનું મોં માલપૂઆ ખાતું હતું. વીનુએ ગોરધનભાઈને ફોન કરી જરા સૂચન કર્યું કે આ માહિતી જરા સજ્જડ છે અને ગોરધનભાઈનું સિહાસન રોલી ઉદે એવો મામલો છે.

ગોરધનભાઈ કહે કે, "વીનુ, આપણે આવી વાતો ફોન ઉપર કરવાને બદલે રૂબરૂ જ કરીએ તો?"

વીનુ કહે, "બોલો, હું તો તૈયાર છું. પણ અત્યાર સુધી તમે જ વાત કરવા તૈયાર નહોતા. ક્યાં અને ક્યારે મળશું?"

"હું ગાડી મોકલું અને તું તું અહિ આવ."

વીનુ ખડુખડાટ હસી બોલ્યો., "ના, રે ના. આપણે ક્યાંક બહાર જઈને મળીએ. તમે મારે ઘરે આવો અને પછી આપણે વિક્રિ-ટીરીઆ પાર્ક ભણી હાંકી મૂકીએ. પછી ક્યાંક એકાંત મળે એટલે જરા પગ છૂટો કરવા નીકળી વાતો કરીએ.

ત્રાણ વાગે મળવાનું નક્કી કર્યું.

પોણા ત્રણે વીનુના દરવાજે માણકેભા ગાડી અને ગાડીમાં ગોરધનભાઈને લઈને આવ્યા. શંકરે તૈયાર રાખેલ એક પાણીના થર્મોસની અને નાસ્તાની થેલી વીનુએ સાચા કોમરેડને છાજે તેમ પોતાના હાથમાં લીધી અને માણેકભાને ડિકી થેલી અંદર થેલી મૂકવા કર્યું. કેસરી સારો પહેરેલા માણેકભા ગલોડે પાન ચડાવી ઊતર્યા, થેલી મૂકી, ડિકી બંધ કરી. "કોમરેડ શંકર, એક બાલદી પાણી આપને. ગાડી જરા ગરમ થઈ છે તે થોડું પાણી ભરી દઉ." શંકર બાલદી લાય્યો. બજેએ રેડીએટરમાં પાણી ભર્યું. વીનુ આવી ગોરધનભાઈની બાજુએ બેઠો. માણેકભાએ જરા મૂછને તાવ આપ્યો, શંકરે હેંડલ માર્યું અને ગાડી ચાલુ થઈ. હેંડલ સીટ નીચે મૂકી માણેકભાએ ગાડી ઉપાડી વિક્રિ-ટીરીઆ પાર્ક ભણી.

વિક્રટોરીએ પાર્કના દરવાજા દેખાણા અને એક મોટા ઘડાકા સાથે ગાડીના ફુરચે ફુરચા થઈ ગયા. ત્રણે પેસેંજરોનો પળમાં અંજામ આવી ગયો.

પોલિસો આવ્યા, પંચનામા થયાં અને કયું અંગ કોનું એ અડસાંકે 'આ ફેફસું આનું અને આ અંગૂઠો ફલાણાનો' એમ નક્કી કરી બધું અવલમંજલ પહોંચાડ્યું.

પછી રમજાટ શરૂ થઈ. તારો ખણખણ્યા, ટેલિફોનની ઘંટડીઓ વાગી. કોંગ્રેસવાળા કહે કે જરૂર પેલા સામ્યવાદીઓએ તેમના એક માત્ર કંટકનો નાશ કરવા યોજના કરી અને બોખનું ટાઈભર વસૂકી ગયું એટલે બજે ઉકલી ગયા. આવાં કારસ્તાન સા-સ્યવાદીઓ જ કરી શકે.

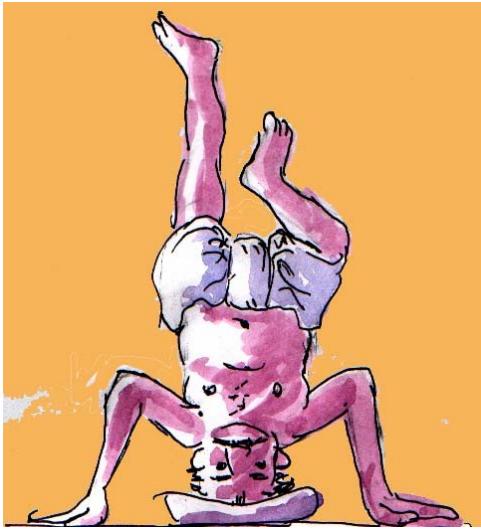
સામ્યવાદીઓ કહે કે વીનું ટાકે પાણીએ કાઢવા કોંગ્રેસે ગોરધનભાઈનું બલિદાન દેવાનું નક્કી કર્યું જેથી કોંગ્રેસનો દોષ ન દેખાય અને ન ગોરધનભાઈને અને ન કોંગ્રેસને બઢ્યો લાગે એવું એક પંથ દો કાજ કરી કોંગ્રેસે જ બજેનું કાસળ કાઢ્યું. બજે પાર્ટીઓ અંદરખાનેથી સામી પાર્ટીનો વાંક કાઢતી રહી. કંઈ કોઈને તાણો મળ્યો નહિ અને પ્રગતિને ખાતર ભુતકળાને અભરાઈએ ચડાવી ભવિષ્યનો વિચાર કરતાં ગામના અર્ધા માણસો બીજા નેતાને શોધવામાં અને બાકીના બીજા એક પ્રભર કોમરેડને શોધવામાં ભર્યા થઈ ગયાં.

હવે બે મોટરોની ગોરધનભાઈના કુટુંબને જરૂર ન રહી અને નહોતી બે ક્રાઇવરોની. રામકોરને ઘર ખાલી કરવું પડ્યું.

શંકરને સામ્યવાદમાંથી રસ ઉત્તરી ગયો હતો અને તેણે બીજે સારી નોકરી મેળવી લીધી. પાનવાડી બાજુ એક ઘર ભાડે રાખી લીધું.

તાં રહેવા ગયો તે હિ 'સાંજની વાત છે. શંકરે ઘરમાં પગલાં મૂક્યાં અને રામકોર શંકરને ગળે હાથ પરોવી બોલી,' એલા શંકર, મને તો બહુ બીક હતી માણેકભાની. મને કહે કે કોઈ તારી ઉપર નજર નાખે તો બે જામગરી ચાંપી બંધૂકે દઉ. તું તો ભારે કાબેલ નીકળ્યો! એનો અંજામ લાવી દીધો, મોટાં માણસું અંદર અંદર બાખડી પડ્યા અને આપણે સાવ નફકરાં રહી લેણાં થઈ શક્યાં. હું તો વારી વારી જાઉ તારી ઉપર....' કહી એક ઉભાલ્યું ચુંબન શંકરના હોઠ પર ચોટાડ્યું.

(આગળ શું થયું તે દર્શાવવા મનમાં અવનવી શબ્દાવલિઓ થનગનતી હતી, પેટી કેમેરાથી સ્ફુરીઓમાં ફોટા પડાવ્યા હોય એટલાં તાડુશ અને કંઈક મન ડોલી ઉઠે એવાં શલ્ય-ચિત્રો દોરવાં હતાં, પણ વાંચીને અમારા 'ગૃહ પ્રધાને' કહ્યું, "જરા વિચાર તો કરો! આ વાર્તા કોઈ કિશોર કિશોરીઓના હાથમાં જાય તો ખુખુખુખુ હસે અને કહે કે કકાને ખબર નથી દુનિયા કેટલી આગળ વધી ગઈ છે. આપણે નકામાં જુનવાણી ગણાઈએ અને હાંસી પાત્ર થઈએ." પરિણામે એ વાતાનું સુકાન પૂરા વિશ્વાસથી વાંચકોની કલ્યનાશક્રિત પર જ છોંકું છું.)

સેવકરામ હરનિશ જાની

(મારો મમરો: ઓગસ્ટ ૧૯૫૮માં લખાયેલા આ લેખથી મને શીર્ષસિનનો મહિમા સમજાયો. એ પહેલાં તો મને હતું કે ઓસ્ટ્રેલિયા જઈએ તો જ શીર્ષસિન કરવાની જરૂર ઊભી થાય.)

'દુનિયા જો જાણવી હોય, સમજવી હોય, તો શીર્ષસિન નિયમિત કરતો રહેજે'-મરતા બાપે મને શિખામણ આપી હતી.

હું મારા બાપનો એકનો એક દીકરો છું. બાપને હું 'બાપ' જ કહેતો એ પરથી તમે સમજ શકશો કે હું કેટલો સંસ્કારી છું! મા તો નાનપણમાં મરી ગયેલી એટલે બાપે મને ઉછર્યો હતો. પણ મને સોળ વરસની ઉમરનો જોવાનું તેના નસીબમાં નહિ હોય. અમારો સંબંધ મારી બાર વરસની ઉમરથી જ મિત્રો જેવો હતો. બાપની ઈચ્છા એવી ખરી કે હું વકીલ બનું. જોકે વકીલ તો ન બનાયું, પણ મેં ઘંધો વકીલ જેવો જ અપનાયો. જાણું ભાણ્યો બલે ન હતો, પણ મને માનવસ્વભાવનો અભ્યાસ ઢીકીય હતો, આથી કોઈ એક જ ઘંધો ન કરતાં જાતજાતના ધંધામાં હું પડ્યો.

મારો મૂળ ઉદેશ માનવસેવાનો ખરો એટલે તો આજાઈ પછી વધી પડેલી સેવાપ્રવૃત્તિમાં હું જોડાયો. કામ બહુ સીંહ. બજારમાંથી પક્ષપલટો કરનાર કોઈ કોંગ્રેસીના ખાદીનાં ઝલ્લો, લેંધો અને ૪૦ નયાની ઘોળી ટોપી ખરીદી લીધાં, અને પછી એક સીલ કરેલો નાનો ડબ્બો લઈને ધૂમવા માંડિયો જનસમૂહમાં. ડબ્બા ઉપર ગાયમાતાનું ચિત્ર ચોટાડી દીંહું. ફક્ત મંદિરો પાસે ઊભા રહીને પાંચ-દસ સુંદર વક્ક્યો બોલ્દું-'ગૌસેવા જેવી એકેય સેવા નથી ...ગાયમાં ઈશ્વરનો વાસ છ...ગોતામાં સ્વયં પ્રભુએ કહ્યું છે કે હું ગાયમાં વસ્તુ છું. ગાયને એક પૂળો ધાસ બચડાયું હશે તો વૈતરણી તરવા માટે ગાયનું પૂછું પકી શકશો, ગાય એ તો હિંદુઓની માતા છે.' વગેરે, વગેરે.

માનવસ્વભાવનો મારો અભ્યાસ જાણાવે છે કે ભક્તજાનોમાં શ્રદ્ધા હોય છે, બુદ્ધિ નથી હોતી. આખા દિવસમાં એક મંદિર પાસે જ ઊભા રહીને આઠ-દશ રૂપિયા સહેજે ભેગા કરી શકતો. પછી તો મેં સુંદર લીલા રંગની એક રસીદબુક પણ બનાવી લીધી- 'અખિલ હિંદ ગૌ સેવા મંડળ'ના નામની, પ્રમુખ તરીકે ગૌપાલક સ્વામિ શ્રી બ્રહ્માનંદજનું નામ લખી દઈ મુખ્ય શાખા કાશીમાં રાખી.

હવે મારું કાર્યક્રેત વધું. રસીદ આપવી ન આપવી સરખું હોવા છિતાં હું જાણી જોઈને રસીદ ન આપતો, એટલે ચબરાક વ્યક્તિત તરત રસીદ માગતી. પેલા શિવશંકર ફોજદાર તો કહે, 'બેટમજી, પૈસા ગજવામાં મૂકવા છે? મને સિલપ પહેલી આપ, પછી પૈસા.'

આ શિવશંકર ફોજદાર મારા ખાસ ગ્રાહક. જાતના બ્રાહ્મણ ખરાને! મારા દરેક ઘંધામાં એમનો સહકાર ખરો. એમના જેવા ગ્રાહકોના પ્રતાપે તો પૂજ્ય શંકરાનંદજી ઉપવાસ ઉપર ઉત્તેલા-ગઈ સામાન્ય ચૂંટણી ટાણો-ત્યારે મેં ખાસા ચાર હિંદુ રૂપિયા બનાવ્યા હતા, અને 'ગૌવધ પ્રતિબંધ ધારા' માટે બે હજાર સહી લીધી હતી. સહી કરતી વખતે કોઈએ ઉપરનું લખાશ વાંચવા

માણ્યું નહોતું, અને મેં આખ્યું પણ નહોતું. કારણ, મને માનવસ્વભાવમાં વિશ્વાસ હતો. હા, હું રસીદ અચૂક આપતો. અને તમે માનશો, આ સેવકરામ માટે ત્યારના જેવો સુવર્ણસમય હજુ આવ્યો નથી.

વકીલ ન બનાયું તો કંઈ નહિ. વકીલની જેમ જનસંપર્કમાં રહી જનતાની લાગણી સંતોષી, જનતા પાસેથી જનતાનો પૈસો મેળવવામાં મારી જોડીનો કોઈ પાક્યો નહોતો.

બિહારમાં દુકાળ પદ્ધયો ત્યારે પણ હું જનતાની સેવામાં હાજર. સીધો જ શિવશંકર ફોજદાર પાસે જતાં તેમણે હસીને આવકાર્યો, 'કેમ સેવકરામ, તું પાછો ફાળો ઉધરાવવાના કામે લાગી ગયો?"

'સાહેબ, ઘરતી બહુ પુષ્યશાળી છે. પ્રભુ બહુ દયાળું છે. ભારત માતા બહુ દુઃખી છે. પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી કોઈ ભૂખે મરતું નથી. અને હું તો શું કામ કરું છું, સાહેબ બિહારમાં જઈને જુઓ; સાધુસંતો, રાજામહારાજાઓ સૌ ખભેખભા મિલાવી કુદરતી આફ્ફત સામે લઈ છે. એરે, દુનિયાના ખૂણે ખૂણાથી મદદ આવી રહી છે, રાતદિવસ હજારો માણસો ધાવણીમાં જમે છે. સાહેબ, ત્યાં મહિનો રહીને ગઈ કાલે જ આવ્યો. જયપ્રકાશજી કહેતા હતા કે બિહારમાં હજારો કાર્યકર છે, તમે દેશના ખૂણે ખૂણે જાઓ અને બિહારનું ખરું ચિત્ર રજુ કરી જનતાની સેવાવૃત્તિ જાગૃત કરો-મારી આંખાંથી પાણી વહેવા માંડું-સાહેબ, ના પૂછો. ના પૂછો વાત. મા બાળકને વેચે છે, પતિ પત્નીને વેશ્યા બનાવે છે... 'મેં આંખના ખૂણોથી જોઈ લીધું કે શિવશંકર ફોજદારે પણ આંખની ઉપર રૂમાલ મૂકી દીધો હતો! થયું કે આજે પાંચ રૂપિયા તો ખરાજ. અને મેં મારી ગુલાબી કાગળની 'બિહાર બચાવો સમિતિ' ની રસીદ બુક સામે ઘરી દેતાં ફોજદાર સાહેબે એમાં કંઈક લખ્યું. આંકડો અગિયારનો હતો.

હું, સેવકરામ, શિવશંકર ફોજદારની સહી બતાવી આખ્યું પોલીસ-ડિપાર્ટમેન્ટ અને પોલીસ ડિપાર્ટમેન્ટની સહી બતાવી સારું સચિ-વાલય ફરી વધ્યો. પંદર દિવસમાં હજાર ઊભા કરી, બિહારની ભૂમિનો આર્તિનાદ સાંભળી તાં પહોંચી ગયો. તાં પહેલા વરસાદ સુધી કામચલાઉ રસોડામાં સેવા આપી, પછી માનવસ્વભાવ માટેના મારા દૃઢ વિચારોને હું અનુસરતો રહ્યો. માનવજાત બહુ દયાળું છે અને પોતાના ટેશને માટે કંઈક પણ કરી છૂટવા તેયાર છે. અલભત, આ દયાળું અને મૂર્ખતા વચ્ચેનો લેદ મને જ માલૂમ હતો. મારો માર્ગ સેવાનો અને શાંતિનો. શાળાના વિદ્યાર્થીઓને ચઢાવી, તોકાનો કરાવી, દુકાનો લુંટાવીને પૈસા એકડા કરનારા અને હડતાળો પડાવી મજૂરો અને શેડિયા બનેના પૈસા પડાવી ખાનારા વગ્ભાં આપણે નહિ. આપણે તો બધું વેરાન થયા પછી નવનિર્મિશ માટે ફાળો ઉધરાવવા નીકળનારા!

ગયા વર્ષે ગુજરાતના રેલ સંકટ વખતે પણ સારું કમાયો. શરૂઆતના દિવસોમાં મારાં દુઃખી દેશવાસીઓ માટે ફરસાજના પેકેટો ઉધરાવવાના કામમાં લાગી ગયો. તેમાંથી બધી માલ વેચી શક્યો હોત પરંતુ થોડો સેવ-ચેવડાનો માલ વારી થઈ ગયો હોવાથી તે ફંકી દેવો પદ્ધયો હતો. આપણા લોકોમાં વહેંચણીશક્રિત ન હોવાની મને ખબર હોવાથી હું લોકોનો માલ લોકો પાસેથી જ લઈ લોકોને વેચ્યો. સવાલ લાગણીનો છે. તેમણે તો ફાળામાં જ મદદ કરેલી ને! કપડાલતામાં પડવાનું મારી વાળીને હું પછી સીધો વાસણ જ ઉધરાવવા માટેલો.

ઘરતી રસાળ છે. પબ્લિક દયાળું છે. અઠવાડિયા પછી હું રોકડ ફાળો એકડો કરવા માટેલો. શિવશંકર ફોજદારે, ખાતામાંથી એક દિવસનો પગાર કપાયો હોવા છતાં, મારા ફાળામાં એક રૂપિયો નોંધાવેલો. બાદ પહોંચો સીધો સુરત. અમદાવાદની જનતાને તો મારે રેલનું બિહામણું ચિત્ર વર્ષાવંતું પડતું હતું. સુરતમાં તો તાપીના પૂરની યાદો તાજ જ હતી એટલે કંઈ બોલવાનું જ નહિ. 'પૂર્બીદિત રક્ષણ મંડળ' ની બસો બસો પાનાની બે રસીદબુકો પૂરી કરી.

મારું બિઝનેસ ખૂબ વધી ગયું. એને માટે જોઈતું કાર્યક્રેત તો હતું જ. મૂડીનું રોકાણ નહિ, કોઈના ગુલામ નહિ. નવી શાળાનું બાંધકામ, અનાથાશ્રમ, વિધવાશ્રમ, હોસ્પિટલ એમ અનેક કાર્યો ઊભાં હતાં. પણ મારા આ માનવસેવાના યશમાં એકાએક ભંગ પડ્યો. માનવસ્વભાવવાનો અભ્યાસી એવો હું એમાં ગોથું ખાઈ ગયો, મારું બિઝનેસ સિકેટ બહાર પાડી દીધું. શિવશંકર ફોજદારને નહિ, શાંતાને.

આ શાંતાની વાત મારે મારીને કરવી પડશે. તે એક બાલમંદિરમાં શિક્ષિકા છે. મારા કરતાં તે ઓછું કમાય છે, મહિને ફક્કત નેવું રૂપિયા પગાર છે. આપણી એની સાથે ઓળખાણ થઈ. સુરત રેલ રાહત ફર્ડ એકહું કરતી વખતે મારી વાણી પર મુંઘ હતી. આમ તો હું એકલો જ ફર્ન છું. પરંતુ તે દિવસે મને કોણ જાણે શું થયું તે ઓફિશલી ફાળો ઉધરાવતા આ બહેન સાથે હું ફરવા માંડ્યો. એકાદ અઠવાડિયામાં અમારા બજેના દિલમાં કૂણી લાગણીઓ જન્મી. પરસ્પર અનેક વાતો થઈ, પરણવાની દરખાસ્ત મૂકાઈ અને હું માનવસ્વભાવવાનો અભ્યાસી ભૂલ કરી બેઠો. શાંતાને હું મારા ધ્યાની વાત કરી બેઠો.

શાંતાએ દુનિયા જોએલી નહિ અને પાછી જાત સ્વીની, તદ્દન ગભર. મને કહે, 'સેવક, તું આ પ્રમાણે જનતાને છેતરીને પાપમાં પડે છે. આપણે પરણીએ પછી આપણાં બાળકોને આનાથી કેવા સંસ્કાર મળે? અને પાપનો ઘરો વહેલો મોડો ફૂટવાનો જ એ લખી રાખજે. આજે નહિ તો કાલે, તારે આ ધંધો બંધ કરવો જ પડશે. આના પર જિંદગી ન નભે. મને પહેલેથી જ ખખર હોત તો મારા જીવનમાં તને સ્થાન જ ન આપત. મેં તો તને સેવાભાવી માન્યો હતો. હજુ ય આ ધંધો છોડી દે, તો જ તને પરણીશ.'

'શાંતા, કયો ધંધો પ્રમાણિક છે?' મેં તને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો. 'પ્રધાન, સરકારી ઓફિસર, વેપારી, વકીલ, શિક્ષક, ખેડૂત-દરેક તરફ દૃષ્ટિ કર. તેઓ જૂદું બોલે છે, લાંચ લે છે, જનતાને લૂંટે છે. આ તો ઉલ્લિંગા છે.'

તમે નહિ માનો, પણ મારી સંઘળી દલીલો તને સમજાવવામાં નિષ્ફળ ગઈ. છેવટે મારા ધીકતા ધંધાને તિલાંજલિ આપી, હું સેવકરામ, એ શાંતાને પરણ્યો. અને તેના પગલે પ્રમાણિક ધંધો કરવા વિચાર્યુ.

મારામાં રહેલા સારા સેલ્સમેનના ગુણોનો ઉપયોગ કરવાનું નક્કી કરી મેં સુરતમાંથી સુંદર જરી, નાયલોન, ટેરીલીનના પીસ ખરીદાં અને અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો. ધંધાની શુભ શરૂઆત શિવશંકર ફોજદારના શુભ હસ્તે થાય તો સારું એમ સમજ ઉપડી ગયો સીધો ચોકીએ.

'સાહેબ, બીજા વેપારીઓને વેચું એ પહેલાં આપનાથી આ ધંધાની બોણી કરું, એમ વિચારીને સાહેબ, પહેલો આપની પાસે જ આવ્યો છું.'

'તો તે સેવાનું કામ છોડી દીધું અને હવે જાતસેવામાં પડ્યો, કેમ ખરુંને?' શિવશંકર ફોજદાર મરક મરક હસતા બોલ્યા.

'સાહેબ આપ જેવાની દયા છે. હવે થોડું ધણું કમાવાની ઈચ્છા છે. સાહેબ, આ તદ્દન સસ્તાં નાયલોન-ટેરીલીનના પીસ છે.' મેં મૂળ વાત કરી.

'અલ્યા, આ ટ્રિવકલ નાયલોનનો શું ભાવ છે?'

'સાહેબ, પંદર રૂપિયાનો માલ છે.'

'પંદર જ રૂપિયા? અલ્યા, બજારમાં તો પાંત્રીસ રૂપિયા છેને?' તેમણે એક આંખ જીણી કરી મારી સામે જોતાં કહ્યું. પછી ના-ખોલના તરફ થોડી વાર તાકી રહી પાછું મારા ચહેરાનું નિરીક્ષણ કરીને મારી આખીએ સૂટકેસ ઉથલાવતા એ શેરલોક હોમ્સની જેમ જીણવટબરી નજરે બધું જોવા લાગ્યા. બાદ બાજુના કબાટમાંથી એક ટેરીલીનનો પીસ લાવી સૂટકેસમાંના પીસ જોડે સરખાવી જોયો, તો આબાદ સરખો નીકળ્યો!

'અલ્યા સેવક, તું આ સ્મર્ટિલગનો માલ ક્યાંથી લાવ્યો?' તેમણે રાડ પાડી. 'આને પકડી લો અને જામીન મળે ત્યાં સુધી ગોંધી રાખો, જરૂર પડે તો રિમાન્ડ પર લો. આ વખતે તો લિંક પકડાવી જોઈએ.'

'સાહેબ, આ તો મારો પ્રમાણિક ધંધો છે, હું દાણચોર નથી નહિ તો તમને મળવા કેવી રીતે આવું?'

'અલ્યા સેવક, હું માનવસ્વભાવનો અભ્યાસી છેક્ષા વીસ વરસથી આ લાઈનમાં છું. તારા જેવાને તો એક નજરમાં પારખી કાહું. મને દયાધરમના કામ માટે સહાનુભૂતિ છે.' તેમણે ટેબલના ડ્રોઅરમાંથી મારી જ આપવેઈ લાલ-પીળી રસીદો કાઢી મારી સામે ધરી. 'પરંતુ આવાં કામ માટે આટલીજ ઘૂણા છે,' કહેતાં તેમણે મારી સૂટકેઈસ તરફ આંગળી ચાંદી.

મારી આંખે અંધારાં આવ્યાં. 'દુનિયાને સમજવી હોય તો શીર્ષસિન કરજે' મારા બાપની વાત મને યાદ આવી.

હજુ ગઈ કાલ સુધી ભાવનગરની છોડીઓ ગરબા લેતી'તી કે

મને લાગ્યો રત્નમદો રંગ, મારા રાજ,
હવે લાગ્યો લેનિનિયો રંગ!

અથવા તો પેલો

રશિયા તે ગામમાં પાકિયા પેલા લેનિનજી

મારે વા'લે, માર્યા ઠાર, જુલ્હી જાર મારી કારેલી...

(હવે મને ખબર છે કે રશિયા ગામ નથી ને દેશ છે પણ મારે તો લોકગીતોના શબ્દોને વફાદાર રહેવું પડે ને?)

ભાવનગરને લેનિનિયા રંગે રંગનાર વીનુ મહેતાને વિનોદાઈ, વિનુભાઈ કે વિનોદ ન કહેવાય અને વિનોદરાય તો હરગીજ નહિ. ખાલી વીનુ કે વીનુ મહેતા. બહુ જ્વાલાં થવું હોય તો કોમરેડ વીનુ કહો. કેમકે સાખ્યવાદના રંગે એવા તો પૂરા રંગાયેલા કે વાત નહિ. નિશાળના દિવસોમાં છાનામાના સંતારી સંતારીને 'રાતું રૂસ' વાંચ્યું ત્યારથી 'લેનિન', 'બોલ્ષોવિક', 'ટ્રોટ્સ્કી', 'સ્ટાલીન' વગરે વગરે નામો જ મગજમાં ઘૂમે. ચહેરો ભલે સ્ટાલીન જેવો ગોળમટોળ નહોતો પણ મૂઢ્યો તેના જેવી જ રાખતા અને વાળ પણ સ્ટાલીનની જેમ ઊભા ઓળાતા. ખમીસ હમેશા લાલ રંગનું હોય! ગાંધીજીનું નામ સાંભળતાં જ એ પોતિયાદસ તરફ એક તિરસ્કાર આવતો. વીનુ મહેતા માનતા કે બોખ બનાવીને જ ત્રિટિશ સલતનતના લુકા નીકળશે. આમ ધોળી ટોપી પહેરી, હસતાં મુખડે પોખી પોખીને આ ગોરા ટોપાવાળાને કંઈ અહિથી ઉખારી નહિ શકાય. ભાવનગરની કોષ્ય-નિસ્ત પાર્ટીની સ્થાપના તેમણે કરેલી અને આજે તેના સૌથી કાર્યક્ષમ કોમરેડ થઈ ગયેલા.

દેશને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી તેણે ગોરાઓને બદલે હવે આ ખાદીઘારીઓને પણ પોતાનાં ગજવાં ભરતાં જોયાં અને દેશમાં તેની સાખ્યવાદ સ્થાપવાની પિપાસા વધ પ્રજવણિત થઈ ગયેલી. ખાદીના આવરણો નીચે તેને ગોરા જેવાં જ એક લોભી, ધૂતારાઓનો વર્ગ જોવા મખ્યો અને હવે તેનાં બોખ દાસુગોળાઓ જુદી દિશામાં મંદાયેલાં. બહુ જ દૂઢ મને માનતા કે લોકો સાખ્યવાદી નથી તે માનવી નથી અને તેને શરીરના સેફલાં અંગની જેમ કાપી નાખવામાં કંઈ વાંધો નહિ. વાયકાઓ એવી હતી કે મારગમાં આવેલી બે-ત્રાણ આડખીલીનું ઢી કલેજે સફળતાપૂર્વક નિર્કદન કાઢ્યું હતું અને લોકો જરા બીતાં ફરતાં.

પણ કોઈ તેને નેતા કહે તો ચીડ ચડતી. 'આપણે સૌ સરખાં જ, બધા કોમરેડ જ અને તેમાં કોઈ નેતા નહિ અને નહિ કોઈ ચેલા!'

વરમાં પણ સૌ એકબીજાને તું-તાં કહી બોલાવે. તેની પત્ની લાલી પણ તેને 'વીનુ' કહેતી એ ગામને અચરજ થતું અને ગામમાં નવાં આવેલાને એ દેખાડવા જેવું માની કોઈ પણ બહાના ડેઢણ તેને ઘરે લઈ જતાં. તમે પૂછશો કે લાલી તો ઝૂતરીનું નામ હોય, કોઈ સ્ત્રી માટે કદી ન વપરાય તો તેમાં મારે સો ટકા સ્મભૂત થવું જ પડે. તમારી અવલોકન શક્તિ ઉપર ધન્યવાદ ધટે. પલ્લીનું મૂળ નામ લીલા હતું. બે અભસ ઉલતસુલટ કરી લાલી બનાવી નાખેલું અને સાખ્યવાદના રંગે વહુને રંગી નાખી. લાલી તેને વીનુ કહે તેટલું જ નહિ પણ તેમનો નોકર શંકર પણ તેને વીનુ કહેતો. શંકર નોકર ખરો પણ સૌ સાથે તેનો પાટલો પણ નખાય અને ઘરના માણસની જેમ જ સાથે જમવા બેસે.

બે વર્ષ પહેલાં શંકરને પાર્ટીનો સભ્ય બનાવી દીધેલો. શંકરે આજે એક ધડાકો કર્યો. "વીનુ, આજથી હું પાર્ટીના સભ્ય તરીકે રાજ્યનામું આપું છું"

વીનુ સંક થઈ ગયો. "કેમ શંકર, આમ કરવાનું પ્રયોજન શું?"

"ગાંધા શનિવારે તું પાર્ટીની મિટિંગમાં બોલ્યો હતો ને દુનિયાની બધી મિલકત એકદી કરીને સૌ માણસ વગ્યે સરખે ભાગે વહેંચી દઈએ તો દુનિયામાં બધાં પાસે ૧૨૦૦ રૂપિયાની મિલકત થાય?"

"હા, તને ખાત્રી નથી થતી? તને ગણતરી કરી દેખાનું?"

"ના, ના. એની જરૂર નથી. આ તો મેં ગઈ કાલે મારી બેગ ખોલી મારી બયત કેટલી થઈ છે તે ગણ્યું તો રૂપિયા ૧૨૭૫ જેટલી થઈ..."

વીનુએ ઘણી માથાકૂટ કરી પણ સાખ્યવાદના લાલો હવે શંકરને ગળે ઊતારવા અધરા લાગ્યા. વીનુને ખાત્રી હતી કે વધુ સમય ગાળી શકે તો ફરી પાછે શંકરને પોતાની પાંખમાં લેવાશે. પણ તેનું મન બીજા એક પ્રશ્નમાં રત હતું.

ગોરધનભાઈ કોગ્રેસના એક અગ્રગણ્ય કાર્યકર હતા. ભૂનિસિપાલિટીના મ્રમુખ હતા. સેવા સેવાની વાત કરે, રેટિયો કાંતે, ખાદી પહેરે અને જેમ એક બ્રાહ્મણ સવાર સાંજ સંદ્ઘા કરે તેમ તે ગંડવંદન કરે. પાંચ વર્ષ પહેલાં ઉઘાડે પગે દીડતા અને આજે બંગલો, બે મોટરો થઈ ગયેલાં. લોકસેવા માટે ગમે ત્યાં હારિયાપાટી કરવી પડે એટલે મોટર વગર કેમ ચાલે? બે મોટર બે ગ્રાઈલર માગે જ ને! માણસકભા અને હારિબાઈ બે ગ્રાઈલરો જોઈએ ત્યારે હાજર. અને તેમને રહેવા માટે બંગલાના ફળિયામાં દરવાજાની એક બાજુઓ બે આઉટહાઉસ. હારિબાઈ તેની વહુ જીવી અને તેમનાં બે બાળકો એકમાં રહે. બીજામાં માણસકભા

તેમની જોખનથી ફાટફાટ થતી નવોડા રામકોરની સાથે ઘરસંસાર ચલાવે. સાચું કહું તો તો જોઈને જરા આંખો ઠરે એવી એ રા-મકોર હતી.

એમાં આ વર્ષ ગોરધનભાઈએ તેમનો દીકરો અમેરિકા ભાષવા મોકલ્યો. ગામમાં ચર્ચા થઈ કે બીજાંના છોકરાને બુનિયાદી તાલીમ લેવા ભલામણ કરે છે. 'ખેતી વાડી, ગાય ગમાણ, ખાડી કંતવાની અને વણવાની કેળવણી જરૂરી છે' એમ કહે અને પોતાના દીકરાને કેમ અમેરિકા મોકલે છે તો જવાબમાં કહે, 'છોકરો મોટો થાય એટલે સ્વતંત્ર બની જાય છે. મેં ઘણું સમજાયો પણ એને મન છે કે અમેરિકાનું શિક્ષણ લઈ, અમેરિકાની જેમ આપણાં દેશમાં ઉદ્ઘોગો સ્થાપી વિકાસ કરવો છે એટલે મારાથી કેમ ના પડાય? એક બાજુ લોકસેવક છું પણ સાથે બાપુ પણ છું ને?"

મીઠાબોલા, હસતા મોના ગોરધનભાઈની શક્કિતમાં તેમની પાર્ટિને પણ ઘણી જ શ્રદ્ધા. બહુ જ વ્યવહારકુશળ ગોરધનભાઈ જરૂર પડે ત્યારે બિનજરૂરી સિદ્ધાંતોને બાજુઓ મૂકી શકે -અને અહિસાના સિદ્ધાંતોને પણ. કોઈને ઠેકાણે લાવવો હોય તો તેના સાધનો, સામગ્રી અને શારીરી પણ હાથવગા. જેટલા એ વીજુથી બીજે તેટલો જ વીજુનું તેમનાથી ડરે. એક જુદી જ જાતની જુગલબંધી જામી હોય તેવું લાગે.

વીજુને બાતમી મળી હતી કે કૃષ્ણનગરમાં નવા ખ્લોટ પાડી વેચવા કાઢ્યા તેમાં ગોરધનભાઈએ દરેક ખ્લોટ દીઠ પોતાના ટકા મુકરર કરેલા. તેની કંઈ સાબિતીઓ મેળવવા બે મહિનાથી તજવીજ ચાલતી હતી. ગઈ કાલે એક કાગળ હાથમાં આવ્યો અને વીજુનું મો માલપૂઅા ખાતું હતું. વીજુને ગોરધનભાઈને ફોન કરી જરા સૂચન કર્યું કે આ માહિતી જરા સજ્જડ છે અને ગોરધનભાઈનું સિદ્ધાસન ડેલી ઉંડે એવો મામલો છે.

ગોરધનભાઈ કહે કે, "વીજુનું, આપણે આવી વાતો ફોન ઉપર કરવાને બદલે રૂબરૂ જ કરીએ તો?"

વીજુનું કહે, "બોલો, હું તો તૈયાર છું. પણ અત્યાર સુધી તમે જ વાત કરવા તૈયાર નહોતા. ક્યાં અને ક્યારે મળશું?"
"હું ગાડી મોકલું અને તું અહિ આવ."

વીજુનું હાજરાત હસી બોલ્યો., "ના, રે ના. આપણે કયાંક બહાર જઈને મળીએ. તમે મારે ઘરે આવો અને પછી આપણે વિક્ટોરીઆ પાર્ક ભાણી હાંકી મૂકીએ. પછી કયાંક એકાંત મળે એટલે જરા પગ છૂટો કરવા નીકળી વાતો કરીએ.

ત્રણ વાગે મળવાનું નકી કર્યું.

પોણા ત્રણ વીજુના દરવાજે માણસેકભા ગાડી અને ગાડીમાં ગોરધનભાઈને લઈને આવ્યા. શંકરે તૈયાર રાખેલ એક પાણીના થર્મોસની અને નાસ્તાની થેલી વીજુને સાચા કોમરેડને છાજે તેમ પોતાના હાથમાં લીધી અને માણેકભાને ડિકી બોલી અંદર થેલી મૂકવા કહું. કેસરી સાફો પહેરેલા માણેકભા ગલોફે પાન ચાડાવી ઉત્તર્યા, થેલી મૂકી, ડિકી બંધ કરી. "કોમરેડ શંકર, એક બાલદી પાણી આપને. ગાડી જરા ગરમ થઈ છે તે થોડું પાણી ભરી દઉં." શંકર બાલદી લાખ્યો. બસેએ રેનીએટરમાં પાણી ભર્યું. વીજુનું આવી ગોરધનભાઈની બાજુઓ બેઠો. માણેકભાએ જરા મૂછને તાવ આપ્યો, શંકરે હેંડલ માર્યું અને ગાડી ચાલુ થઈ. હેંડલ સીટ નીચે મૂકી માણેકભાએ ગાડી ઉપાડી વિક્ટોરીઆ પાર્ક ભાણી.

વિક્ટોરીઆ પાર્કના દરવાજા દેખાણા અને એક મોટા ઘડકા સાથે ગાડીના કુરચે કુરચા થઈ ગયા. ત્રણ પેસેંજરોનો પળમાં અંજામ આવી ગયો.

પોલિસો આવ્યા, પંચનામા થયાં અને ક્રુયં અંગ કોનું એ અડસાંકે 'આ ફેફસું આનું અને આ અંગૂઠો ફ્લાણાનો' એમ નકી કરી બધું અવલભાગ પહોંચાડ્યું.

પછી રમઝાટ શરૂ થઈ. તારો બણાખાણા, ટેલિફોનની વંટડીઓ વાગી. કોંગ્રેસવાળા કહે કે જરૂર પેલા સાખ્યવાદીઓએ તેમના એક માત્ર કંટકનો નાશ કરવા યોજના કરી અને બોમાનું ટાઈમર વસૂકી ગયું એટલે બસે ઉકલી ગયા. આવાં કારસ્તાન સાખ્યવાદીઓ જ કરી શકે.

સાખ્યવાદીઓ કહે કે વીજુને ટાકે પાણીએ કાઢવા કોંગ્રેસે ગોરધનભાઈનું બલિદાન ટેવાનું નકી કર્યું જેથી કોંગ્રેસનો દોષ ન દેખાય અને ન ગોરધનભાઈને અને ન કોંગ્રેસને બંદો લાગે એવું એક પંથ દો કાજ કરી કોંગ્રેસે જ બનેનું કાસળ કાઢ્યું. બસે પાણીઓ અંદરભાનેથી સામી પાર્ટીનો વાંક કાઢતી રહી. કંઈ કોઈને તાળો મળ્યો નહિ અને પ્રગતિને ખાતર ભુતકાળને અભરાઈએ ચાડાવી ભવિષ્યનો વિચાર કરતાં ગામના અર્ધા માણસો બીજા નેતાને શોધવામાં અને બાકીના બીજા એક પ્રભર કોમરેડને શોધવામાં મગન થઈ ગયાં.

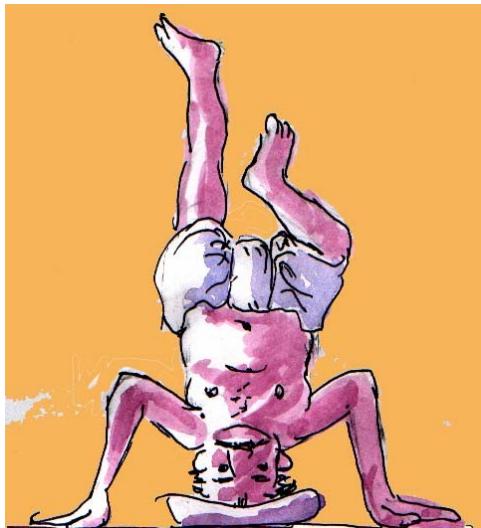
હવે બે મોટરોની ગોરધનભાઈના કુટુંબને જરૂર ન રહી અને નહોતી બે પ્રાઈવરોની. રામકોરને ઘર ખાલી કરવું પડ્યું.

શંકરને સાખ્યવાદમાંથી રસ ઉત્તરી ગયો હતો અને તેણે બીજે સારી નોકરી મેળવી લીધી. પાનવારી બાજુ એક ઘર ભાડે રાખી લીધું.

ત્યાં રહેવા ગયો તે ટિ' સાંજની વાત છે. શંકરે ઘરમાં પગલાં મુક્કાં અને રામકોર શંકરને ગળે હાથ પરોવી બોલી, "એલા શંકર, મને તો બહુ બીક હતી માણેકભાની. મને કહે કે કોઈ તારી ઉપર નજર નાખે તો બે જામગરી ચાંપી બંધૂકે દઉં. તું તો ભારે કાબેલ નીકળ્યો! ઓનો અંજામ લાવી દીધો, મોટા માણસું અંદર અંદર બાખડી પડ્યા અને આપણે સાવ નફકરાં રહી બેળાં થઈ શક્યાં. હું તો વારી વારી જાઉ તારી ઉપર...." કહી એક ઉદ્ઘાભર્યું ચુંબન શંકરના હોઠ પર ચોટાડ્યું.

(આગળ શું થયું તે દર્શાવવા મનમાં અવનવી શબ્દાવલિઓ થનગનતી હતી, પેરી કેમેરાથી સુદીઓમાં ફોટો પડાવ્યા હોય એટલાં તાડુશ અને કંઈક મન રોલી ઉઠે એવાં શબ્દ-ચિત્રો દીરવાં હતાં, પણ વાંચીને અમારાં 'ગૃહ પ્રધાને' કહ્યું, "જરા વિચાર તો કરો! આ વાર્તા કોઈ કિશોર કિશોરીઓના હાથમાં જાય તો ખુખુખુખુ હોય અને કહે કે કક્કાને ખબર નથી દુનિયા કેટલી આગળ વધી ગઈ છે. આપણે નકામાં જુનવાણી ગણાઈએ અને હાંસી પાત્ર થઈએ." પરિણામે એ વાતાનું સુકાન પૂરા વિશ્વાસથી વાંચકોની કલ્યનાશક્રિત પર જ છોંધું છું.)

સેવકરામ હરનિશ જાની

(મારો મમરો: ઓગસ્ટ ૧૯૭૮માં લખાયેલા આ લેખથી મને શીર્ષસનનો મહિમા સમજાયો. એ પહેલાં તો મને હતું કે ઓસ્ટ્રેલિયા જઈએ તો જ શીર્ષસન કરવાની જરૂર ઊભી થાય.)

'દુનિયા જો જાણવી હોય, સમજવી હોય, તો શીર્ષસન નિયમિત કરતો રહેજે'-મરતા બાપે મને શિખામણ આપી હતી.

હું મારા બાપનો એકનો એક દીકરો છું. બાપને હું 'બાપ' જ કહેતો એ પરથી તમે સમજું શકશો કે હું કેટલો સંસ્કારી છું! મા તો નાનપણામાં મરી ગયેલી એટલે બાપે મને ઉછ્વાસી હતો. પણ મને સોળ વરસની ઉમરનો જોવાનું તેના નસીબમાં નહિ હોય. અમારો સંબંધ મારી બાર વરસની ઉમરથી જ મિત્રો જેવો હતો. બાપની ઈછા એવી બરાએ કે હું વકીલ બનું. જોકે વકીલ તો ન બનાયું, પણ મેં ઘંધો વકીલ જેવો જ અપનાવ્યો. જાણું ભણ્યો ભલે ન હતો, પણ મને માનવસ્વભાવનો અભ્યાસ ઠીકઠીક હતો, આથી કોઈ એક જ ઘંધો ન કરતાં જીતશીતના ઘંધામાં હું પડ્યો.

મારો મૂળ ઉદ્દેશ માનવસેવાનો બરો એટલે તો આઝાદી પણી વધી પડેલી સેવાપ્રવૃત્તિમાં હું જોડાયો. કામ બહુ સીધું. બજારમાંથી પક્ષપલટો કરનાર કોઈ કોંગ્રેસીના ખાદીનાં જરૂરો, લેંઘો અને ૪૦ નયાની ઘોળી ટોપી ખરીદી લીધાં, અને પણી એક સીલ કરેલો નાનો ડર્બો લઈને ઘૂમત્વા માંડ્યો જનસમૂહનું. ડર્બા ઉપર ગાયમાતાનું ચિત્ર ચૌથાડી દીધું. ફર્કત મંદિરો પાસે ઊભા રહીને પાંચ-દસ સુંદર વાક્યો બોલ્યું—"ગૌસેવા જેવી એકેય સેવા નથી ... ગાયમાં ઈશ્વરનો વાસ છે... ગીતામાં સ્વયં પ્રભુએ કહ્યું છે કે હું ગાયમાં વસું છું. ગાયને એક પૂળો ઘાસ ખવડાયું હશે તો વૈતરણી તરવા માટે ગાયનું પૂછું પકડી શકશો, ગાય એ તો છિંદુઓની માતા છે." વગરે, વગરે.

માનવસ્વભાવનો મારો અભ્યાસ જાણા છે કે બદ્ધતાજનોમાં શ્રદ્ધા હોય છે, બુદ્ધિ નથી હોતી. આખા ટિવસમાં એક મંદિર પાસે જ ઊભા રહીને આઠ-દશ રૂપિયા સહેજે બેગા કરી શકતો. પણી તો મેં સુંદર લીલા રંગની એક રસીદબુક પણ બનાવી લીધી-'અભિલ હિંદ ગૌ સેવા મંડળ'ના નામની, પ્રમુખ તરીકે ગૌપાલક સ્વામિ શ્રી બ્રહ્માનંદજનું નામ લખી દઈ મુખ્ય શાખા કાશીમાં રાખી.

હવે મારું કાર્યક્રેત વધ્યું. રસીદ આપવી ન આપવી સરખું હોવા છતાં હું જાડી જોઈને રસીદ ન આપતો, એટલે ચબરાક વ્યક્તિત તરત રસીદ માગતી. પેલા શિવશંકર ફોજદાર તો કહે, 'બેટમજી, પૈસા ગજવામાં મૂકવા છે? મને સ્થિરપ પહેલી આપ, પણી પૈસા."

આ શિવશંકર ફોજદાર મારા ખાસ ગ્રાહક. જીતના બ્રાહ્મણ ખરાને! મારા દરેક ઘંધામાં એમનો સહકાર ખરો. એમના જેવા ગ્રાહકોના પ્રતાપે તો પૂજ્ય શંકરાનંદજી ઉપવાસ ઉપર ઊતરેલા-ગઈ સામાન્ય ચુંણું ટાણે- ત્યારે મેં ખાસા ચાર હજાર રૂ-

પયા બનાવ્યા હતા, અને 'ગૌવદ્ધ પ્રતિબંધ ઘારા' માટે બે હજાર સહી લીધી હતી. સહી કરતી વખતે કોઈએ ઉપરનું લખાણ વાંચવા માયંયું નહોતું, અને મેં આખ્યું પણ નહોતું. કારણ, મને માનવસ્વભાવમાં વિશ્વાસ હતો. હા, હું રસીદ અચૂક આપતો. અને તેમે માનશો, આ સેવકરામ માટે ત્યારના જેવો સુવર્ણસમય હજુ આય્યો નથી.

વકીલ ન બનાયું તો કંઈ નહિ. વકીલની જેમ જનસંપર્કમાં રહી જનતાની લાગણી સંતોષી, જનતા પાસેથી જનતાનો પૈસો મેળવવામાં મારી જોડીનો કોઈ પાક્યો નહોતો.

બિહારમાં દુકાણ પડ્યો તારે પણ હું જનતાની સેવામાં હાજર. સીધો જ શિવશંકર ફોજદાર પાસે જતાં તેમણે હસીન આવકાર્યો, 'કેમ સેવકરામ, તું પાણો ફાળો ઉધરાવવાના કાંચે લાગી ગયો?"

'સાહેબ, ધરતી બહુ પુષ્ટયશાળી છે. ગ્રાનુ બહુ દયાળુ છે. ભારત માતા બહુ દુઃખી છે. પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી કોઈ ભૂખે મરતું નથી. અને હું તો શું કામ કરું છું, સાહેબ બિહારમાં જઈને જુઓ; સાધુસંતો, રાખમહારાજાઓ સૌ ખબેખભા મિલાવી કુદરતી આઙ્કઠ સામે લેડે છે. અરે, હુનિયાના ખૂણે ખૂણાથી મદદ આવી રહી છે, રાતદિવસ હજારો માણસો છાવણીમાં જમે છે. સાહેબ, ત્યાં મહિનો રહીને ગઈ કાલે જ આવ્યો. જ્યાપ્રકાશજી કહેતા હતા કે બિહારમાં હજારો કાર્યકર છે, તેમે દેશના ખૂણે ખૂણે જાઓ અને બિહારનું ખરું ચિત્ર રજુ કરી જનતાની સેવાવૃત્તિ જ્ઞાગૃત કરો-મારી આંખમાંથી પાણી વહેવા માંડ્યું-સાહેબ, ના પૂછો. ના પૂછો વાત. મા બાળકને વેચે છે, પતિ પત્નીને વેશ્યા બનાવે છે...' મેં આંખના ખૂણેથી જોઈ લીધું કે શિવશંકર ફોજદારે પણ આંખની ઉપર રૂમાલ મૂકી દીધી હતો! થયું કે આજે પાંચ રૂપિયા તો ખરાજ. અને મારી ગુલાબી કાગળની 'બિહાર બચાવો સમિતિ'ની રસીદ બુક સામે ધરી દેતાં ફોજદાર સાહેબે એમાં કાંઈક લાયું. આંકડો અગિયારનો હતો.

હું, સેવકરામ, શિવશંકર ફોજદારની સહી બતાવી આનું પોલીસ-ડિપાર્ટમેન્ટ અને પોલીસ ડીપાર્ટમેન્ટની સહી બતાવી સારું સચિવાલય ફરી વલ્યો. પંદર દિવસમાં હજાર ઉભા કરી, બિહારની ભૂમિનો આરતનાદ સાંભળી ત્યાં પહોંચી ગયો. ત્યાં પહેલા વરસાદ સુધી કામચલાઉ રસોડામાં સેવા આપી, પછી માનવસ્વભાવ માટેના મારા દૂઢ વિચારોને હું અનુસરતો રહ્યો. માનવજાત બહુ દયાળુ છે અને પોતાના દેશને માટે કાંઈ પણ કરી છૂટવા તેચાર છે. અદ્ભુત, આ દયાળુના અને મૂર્ખતા વચ્ચેનો લેદ મને જ માલૂમ હતો. મારો માર્ગ સેવાનો અને શાંતિનો. શાળાના વિદ્યાર્થીઓને ચંદ્રાવી, તોફાનો કરાવી, દુકાનો લૂંટાવીને પૈસા એકઠા કરનારા અને હડતાળો પડાવી મજૂરો અને શેઠિયા બંનેના પૈસા પડાવી ખાનારા વર્ગમાં આપણે નહિ. આપણે તો બધું વેરાન થયા પછી નવનિર્માણ માટે ફાળો ઉધરાવવા નીકળનારા!

ગયા વર્ષે ગુજરાતના રેલ સંકટ વખતે પણ સારું કામાયો. શરહ્યાતના દિવસમાં મારાં હુંખી દેશવારીઓ માટે ફર-સાશના પેકેટો ઉધરાવવાના કામમાં લાગી ગયો. તેમાંથી બધો માલ વેચી શક્યો હોત પરંતુ થોડો સેવ-ચેવડાનો માલ વાસી થઈ ગયો હોવાથી તે ફેંકી દેવો પડ્યો હતો. આપણા લોકોમાં વહેચણીશક્રિત ન હોવાની મને ખબર હોવાથી હું લોકોનો માલ લોકો પાસેથી જ લઈ લોકોને વેચ્યો. સવાલ લાગણીનો છે. તેમણે તો ફાળામાં જ મદદ કરેલી ને! કપડાવતામાં પડવાનું માંડી વાળીને હું પછી સીધો વાસણ જ ઉધરાવવા માર્ગિલો.

ધરતી રસાળ છે. પબ્લિક દયાળુ છે. અઠવાડિયા પછી હું રોકડ ફાળો એકઠો કરવા માર્ગિલો. શિવશંકર ફોજદારે, ખાતામાંથી એક દિવસનો પગાર કપાયો હોવા છતાં, મારા ફાળામાં એક રૂપિયો નોંધાવેલો. બાદ પહોંચ્યો સીધો સુરત. અમદાવાદની જનતાને તો મારે રેલવાનું બિહારમાણું ચિત્ર વર્ષાવું પડતું હતું. સુરતમાં તો તાપીના પૂરની યાદો તાજી જ હતી એટલે કંઈ બોલવાનું જ નહિ. 'પૂરપીડિત રક્ષણ મંડળ' ની બસો બસો પાનાની બે રસીદબુઝો પૂરી કરી.

મારાં બિજુનેસ ખૂબ વધી ગયું. એને માટે જોઈતું કાર્યક્રમેત્ત્ર તો હતું જ. મૂડીનું રોકાણ નહિ, કોઈના ગુલામ નહિ. નવી શાળાનું બાંધકામ, અનાથાશ્રમ, વિધવાશ્રમ, હોસ્પિટલ એમ અનેક કાર્યો ઊભાનું હતાં. પણ મારા આ માનવસેવાના યક્ષમાં એકાએક લંગ પડ્યો. માનવસ્વભાવનો અભ્યાસી એવો હું એમાં ગોથું ખાઈ ગયો, મારું બિજુનેસ સિકેટ બહાર પાડી દીધું. શિવશંકર ફોજદારને નહિ, શાંતાને.

આ શાંતાની વાત મારે માંડીને કરવી પડ્યો. તે એક બાલમંડિરમાં શિક્ષિકા છે. મારા કરતાં તે ઓછું કમાય છે, મહિને ફક્ત નેતું રૂપિયા પગાર છે. આપણી એની સાથે ઓળખાણ થઈ. સુરત રેલ રાહત ફડ એકહું કરતી વખતે મારી વાળી પર મુગ્ધ હતી. આમ તો હું એકલો જ ફરુંછું. પરંતુ તે દિવસે મને કોણે જાણે શું થયું તે ઓફિશલી ફાળો ઉધરાવતા આ બહેન સાથે હું ફરવા માંડ્યો. એકાએક અઠવાડિયામાં અમારા બજેના દિલમાં કૂણી લાગણીઓ જન્મી. પરસ્પર અનેક વાતો થઈ, પરણવાની દરખાસ્ત મૂકાઈ અને હું માનવસ્વભાવનો અભ્યાસી ભૂલ કરી બેઠો. શાંતાને હું મારા ધંધાની વાત કરી બેઠો.

શાંતાએ દુનિયા જોએલી નહિ અને પાછી જાત સ્ત્રીની, તદ્દન ગાબર. મને કહે, 'સેવક, તું આ પ્રમાણે જનતાને છિત્રના પાપમાં પડે છે. આપણે પરણીએ પછી આપણાં બાળકોને આનાથી કેવા સંસ્કાર મળે? અને પાપનો ઘડો વહેલો મોરો કૂટવાનો જ એ લખી રાખજે. આજે નહિ તો કાલે, તારે આ ધંધો બંધ કરવો જ પડ્યો. આના પર જિંદગી ન નલે. મને પહેલેથી જ ખબર હોત તો મારા જીવનમાં તને સ્થાન જ ન આપત. મેં તો તને સેવાભાવી માન્યો હતો. હજુ ય આ ધંધો છોડી દે, તો જ તને પરણીશ.'

'શાંતા, કયો ધંધો પ્રમાણિક છે?' મેં તેને સમજાવવા મ્રયાસ કર્યો. 'પ્રધાન, સરકારી ઓફિસર, વેપારી, વકીલ, શિક્ષક, ખેડૂત-દરેક તરફ દૂષિત કર. તેઓ જૂદું બોલે છે, લાંચ લે છે, જનતાને લૂંટે છે. આ તો ઉલ્લે ગંગા છે.'

તમે નહિ માનો, પણ મારી સંઘળી દલીલો તેને સમજાવવામાં નિષ્ફળ ગઈ. છેવટે મારા ધીકતા ધેંધાને તિલાંજલિ આપી, હું સેવકરામ, એ શાંતાને પરશ્યો. અને તેના પગથે પ્રમાણિક ધંધો કરવા વિચાર્યુ.

મારામાં રહેલા સારા સેલ્બમેનના ગુણોનો ઉપયોગ કરવાનું નક્કી કરી મેં સુરતમાંથી ચુંદર જરી, નાયલોન, ટેરીલીનના પીસ ખરીદ્યાં અને અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો. ધેંધાની શુભ શરૂઆત શિવશંકર ફોજદારના શુભ હસ્તે થાય તો સારું એમ સમજી ઉપરી ગયો સીધો ચોકીએ.

'સાહેબ, બીજા વેપારીઓને વેચું એ પહેલાં આપનાથી આ ધેંધાની બોણી કરું, એમ વિચારીને સાહેબ, પહેલો આપની પાસે જ આવ્યો છું.'

'તો તેં સેવાનું કામ છોડી દીધું અને હવે જાતસેવામાં પડ્યો, કેમ ખરુંને?' શિવશંકર ફોજદાર મરક મરક હસતા બોલ્યા.

'સાહેબ આપ જેવાની દયા છે. હવે થોડું ધણું કમાવાની ઈચ્છા છે. સાહેબ, આ તદ્દન સસ્તાં નાયલોન-ટેરીલીનના પીસ છે.' મેં મૂળ વાત કરી.

'અલ્યા, આ ટ્રીવકલ નાયલોનનો શું ભાવ છે?'

'સાહેબ, પંદર રૂપિયાનો માલ છે.'

'પંદર જ રૂપિયા? અલ્યા, બજારમાં તો પાંત્રીસ રૂપિયા છેને?' તેમણે એક આંખ જીણી કરી મારી સામે જોતાં કહ્યું. પછી નાયલોનના તરફ થોડી વાર તાકી રહી પાછું મારા ચહેરાનું નિરીક્ષણ કરીને મારી આખીએ સૂટકેસ ઉથલાવતા એ શેરલોક હોલ્સની જેમ જીણવટલબરી નજરે બધું જોવા લાગ્યા. બાદ બાજુના કબાટમાંથી એક ટેરીલીનનો પીસ લાવી સૂટકેસમાંના પીસ જોડે સરખાવી જોયો, તો આબાદ સરખો નીકળ્યો!

'અલ્યા સેવક, તું આ સમજિલગનો માલ કયાંથી લાવ્યો?' તેમણે રાડ પાડી. 'આને પકડી લો અને જામીન મળે ત્યાં સુધી ગોઢી રાખો, જરૂર પડે તો રિમાન્ડ પર લો. આ વખતે તો ટિંક પકડાવી જોઈએ.'

'સાહેબ, આ તો મારો પ્રમાણિક ધંધો છે, હું દાણચેર નથી નહિ તો તમને મળવા કેવી રીતે આવું?'

'અલ્યા સેવક, હું માનવસ્વભાવનો અભ્યાસી છેક્ષા વીસ વરસથી આ લાઈનમાં છું. તારા જેવાને તો એક નજરમાં પારખી કરું. મને દયાધરમના કામ માટે સહાનુભૂતિ છે.' તેમણે ટેબલના ડ્રોઅરમાંથી મારી જ આપલેઈ લાલ-પીળી-લીલી રસીદો કાઢી મારી સામે ધરી. 'પરંતુ આવાં કામ માટે આટલીજ ધૂજા છે,' કહેતાં તેમણે મારી સૂટકેરીસ તરફ આંગળી ચીંદી.

મારી આંખે અંધારાં આવ્યાં. 'દુનિયાને સમજવી હોય તો શીર્ષાસન કરજે' મારા બાપની વાત મને યાદ આવી.

	સફળતાની વ્યાખ્યા (ઇટરનેટની મહેરભાનીથી)
--	--

તેનો જવાબ ઉભરે ઉપર આધારિત છે.

૪ વર્ષની ઉભરે, ચડી પણે નહિ તે.

૧૨ વર્ષની ઉભરે, મિત્રો.

૧૫ વર્ષની ઉભરે, ગાડી ચલાવવાનું લાઈસન્સ.

૨૦ વર્ષની ઉભરે, સેક્સ.

૩૫ વર્ષની ઉભરે, પૈસો.

૫૦ વર્ષની ઉભરે, પૈસો.

૬૦ વર્ષની ઉભરે, સેક્સ.

૭૦ વર્ષની ઉભરે, ગાડી ચલાવવાનું લાઈસન્સ.

૭૫ વર્ષની ઉભરે, મિત્રો.

૮૦ વર્ષની ઉભરે, ચડી પણે નહિ તે.

આપણે શું ગુમાવ્યું છે? રવિશંકર રાવળ

૧૯૪૭માં છપાયેલા રવિભાઈના કલા વિષેના લેખોના સંચય 'કલાચિંતન'માંથી આ લેખ લીધો છે. આજે પણ એ એટલો જ વિચાર માગી લે છે.

આ સવાલનો જવાબ પ્રત્યેક ભારતવાસી જૂદી જૂદી મતિથી આપણે. કોઈ કહેશે કે આપણે રાજકીય સ્વાધીનતા ગુમાવી છે, કોઈ કહેશે આપણે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવ્યું છે. કોઈ કહેશે આપણે પરદેશના સંબંધો ગુમાવ્યા છે. પણ ભાગ્યે જ કોઈ કબૂલ કરશે કે આપણે ભારતીય તત્ત્વો જ સમૂહમાં ગુમાવ્યાં છે. છતાં એ વાત ખરી છે કે, આપણે જીવનના પ્રત્યેક અંગમાં, પ્રત્યેક સ્વરૂપમાં પારકી દોરવણી અને પારકા અભિપ્રાયોની છાયામાં જ જીવી રહ્યાં છીએ? અને એ સ્થિતિનો ઈન્કાર કરવાની લેશ પણ વૃત્તિ ગુમાવી બેઠા છીએ.

રાજકીય સ્વાધીનતા તો દૂર રહી, પણ આપણાં પોતાનાં બાળકોને, જિસ્સાનાં ખર્ચ આપતાં ય ભારતની સંસ્કૃતિનું દર્શન કરાવી શકીએ તેમ નથી. એમનાં પુસ્તકો, એમની નિશાળો, એમના મેળાવડા, રમતો, અને છેવટ આનંદોની યોજના અને ઉપકરણ એવાં જ છે કે એને ઉત્તમ સંગીત સ્થાપત્ય કે પ્રાચીન સાહિત્યનો પરિચય કરવાની તક યા તાલીમ ન જ મળી શકે.; કારણકે મૂંગે મોઢે આ સ્થિતિ નભાવી લેનારા વિદ્ધાનો, અધ્યાપકો અને માતાપિતાઓથી વસ્તિપત્રક ભરપૂર બની ગયું છે. વિશ્વવિદ્યાલયની સંસ્કાર આપવાની, અને જ્ઞાન પ્રસારવાની ગણે તેટલી ઊરી ધગશ અને પ્રયત્નો હશે. છતાં એકલાં પુસ્તકો પાછળ જ મથ્યા રહેવાથી આપણે મનુષ્યકૃત સંસ્કાર, પ્રેરક દૃશ્ય, કણાઓ દ્વારા મળતો પ્રકાશ અને આનંદ ગુમાવી બેઠાં છીએ.

કેળવણીનો વ્યાપક અર્થ સંસ્કાર અને સૌદર્યબુદ્ધિની જગ્યાતિ, એમ જેઓ સ્વીકારી શકે તેઓ શિલ્પ, ચિત્રકણા, મહાલયો અને કુશળ હાથે રચાયેલી વિવિધ સૂચન કરતી ચિત્રભાતો કે ચિહ્નોને અવગાણવા અસર્મથ બનશે. માનવજાતિની મહાપ્રેરણાદ્યા કૃતિઓમાંથી અરધોઅરધ તો રૂપ, રંગ કે રેખાઓનાં મંડળોમાં, આકૃતિઓના મહાભંડારમાં કવિતા સમીલ લહેરાતી પડી છે. તેનો અભ્યાસ, આદર કે ચિંત્વન આપણી તલણ પ્રજાના જીવનમાંથી સમૂળગાં દૂર રાખી, વર્ષો સુધી વાંચેલા જ્ઞાનની ગોખશપકી ઉપર જ સંસ્કારછાપ આપનાર સમાજે શું શું યે ગુમાવ્યું નથી?

બારમા સૈકામાં પેઢિતવર્ષ ડેમયન્ડ્રાચાર્યો પાટણના રાજાવિરાજ પાસે રહી મહાન રૂપસુંદર મહાલયો, ઉપાશ્રયો અને મંદિરો કરાવ્યાં હતાં. આજે ક્યા વિદ્ધાને, અધ્યસ્થે કે પ્રધાને પોતાના દેશમાં અમર બને એવું નિર્મિશુ કરાવ્યું? મહાલયના દર્શનમાં ભાવનાઓનું દર્શન વ્યકૃત થાય છે. આપણી આજની કઈ કોલેજનું મહાલય એકાદ ભાવસરૂપનું માન લઈ જાય છે?

ગુજરાતને શ્રીમંતો અને શ્રીમંતાઈની કદી ખોટ નથી પડી, પણ પાટણના મંત્રીશરોએ આબુદેલવાડામાં જે સંસ્કારસમૂહિના નમૂનાનો વારસો આય્યો છે, તેવું આજની શ્રીમંતાઈ નહિ કરી શકે તો, કણની ધૂળ તો જગતના સામ્રાટોને પણ છાવરી દઈ શકે છે. શ્રીમંતાઈ કેમ અમર થાય એ શીખવાડનાર સાધુઓ કે અધ્યાપકો આજે નથી? એટલે આજની શ્રીમંતાઈ કેવળ ભાડુતી ઠાક અને નકલી સાજ ઉપર જીવનના ભોગ ભોગવામાં જ લીન બની છે.

એ સાજ અને ભોગમાં નથી પોતાની ઊર્મિઓ કે નથી પસંદગી, નથી પરીક્ષક આંખ કે નથી ભોગવાની કળા, પૂરોપની સ્વીમરો લાગેદ, અને જે કે નનું તૂત લેતી આવે તેને આ શ્રીમંતાઈ આવકારે એ જ એનું ગૌરવ.

હિંદુસ્તાનના માનવીઓને આંગળે આંગળે સર્જના હતી, કામ કરી બતાવવાની શક્તિ હતી. મુગલ સમયનાં અને રાજપુત યુગનાં વસ્ત્રોની કળા, પાધડીઓ, બેઠકો, જડતરકાઓ, લોટા, ઘાલા તેમ જ વિવિધ પાત્રોમાં દેખાતી લાવજ્યમયી રેખાઓ અને રંગાટની કવિતાભરી ચુંદીઓ તથા સાડીઓ, એ બધાં ભૂજિયમના નમૂના માત્ર બનાવવાનું પાપ કોને શિરે જાય છે?

પ્રાતઃકાળે ઈશસ્મરણના સ્તોત્ર કે ગાનવૈતાલિકો ઘરઘરથી ગાજતાં અને માણસમનને સ્વસ્થ કરી, તનની સ્વચ્છતા અને વસ્ત્રની સફાઈ કરવામાં પરિશ્રમને તંદુરસ્તીનું સાધન માનતો, તેને સ્થાને આજે તે કેમ સૂર્યોદય પછી ઉડતાં જૂલ્ફાં, ઝૂંજેલી અંધો અને ઘોઘરા સાઠે જગતમાં વ્યાહુલતા અને વિરોધ જોતો જ જીબો છે? એનાં જીવનનો તાલ બેઠો નથી, એને મનની કે સ્વરની સુરાવટ મેળવતાં આવી નથી. તે કુંટલ કે સમાજમાં શી રીતે આદર અને આનંદનો અવતાર બની શકે?

એનું જીવન-શિક્ષણ જ એવું છે. સ્વરના આંદોલનો કે અનુકૂંપનો તેનાં પાદ્યપુસ્તકમાં કે શાખામાં નથી. મનોરમ ચિત્રાવલિથી પ્રત્યક્ષ થતી માનવકથાઓ કે દૃશ્યો તેને જોવાને મળ્યાં નથી. ઘર આગળ કે શાળાના આંગણો કે સુરચિત શોભા-યમાન દ્વારાદેશો કે શિલ્પસ્વરૂપોથી તેને વચ્ચિત રાખ્યો છે. અક્ષરોના ચિર્પદિચયથી તેણે દૂર નજર ફેંકવાની શક્ષિત ગુમાવી છે, અને કુદરતની પળેપળ બદલાતી નવીનતાઓ તે અવલોકી શક્યો નથી. આજના માનવીનું જ્ઞાન તેના કબાટમાં ભરેલાં પુસ્તકોમાં છે. તેણે તો એનો કુંચી, ઝૂંઝો સાચવી, ખોરાક, કપડાં અને આરામ પૂરતું ભાડું લઈ સંતોષ માન્યો છે.

તેણે શું ગુમાવ્યું? તેનો કોઈ ભારતીય પૂર્વજ પોતાના નિત્યકર્મથી પરવારી કોઈ સુંદર દેવમંદિર કે આશ્રમ તરફ આંદો મારી આવે છે, તેને રોજના પરિચિત જનોનો રસ્તામાં ભેટો થાય છે, સામસામા વિનયવ્યવહારથી સમાજનો પરિચય દૃઢ કરે છે. તેની આંખ નરનારીઓના વિવિધ સ્વરૂપો અને હલનચલનનું માધુર્ય પામે છે. કાન ચારે પાસના ગીતો કે વાધોથી તૃપ્તિ અનુભવે છે. ઝર્ઝા અને તોરણો, ભીતચિત્રો અને ભૂગિચિત્રો નીરખો એ નિત્ય જીવનમાં ઉલ્લાસ અનુભવે છે એમ ચોપાસની સૂચિથી ઉલ્લાસિત, પ્રેરિત એ ધીર પ્રકૃતિવાળો નાગરિક પોતાના ધંધાનું કામ કરતો જતો, છતાં જન્મસંસ્કાર, જેવાં કે દયા, જ્ઞાન ને પરોપકારનાં કામ કરતો જ જાય છે. કુંટલ અને વ્યવહારથી તે વિમુખ બનતો નથી. પોતાના સુખ-દુઃખના લહાવા પણ તે ઊર્મિના રંગથી ભોગવે છે. તેનું અંતર આસપાસના સમાજસંબંધો અને વ્યવહારમાં બહોળું જીવન ખેલી રહે છે. ચડતી પડતી, સ્પર્ધાઓ, આપત્તિઓ કે ઉત્સવો તેને મન જીવન-સાગરની લહેરો લાગે છે, દુનિયા પાર કીર્તિ કરવાનો લોભ તેને હોય? તે કરતાં વહેવાર બાંધવાનો તે વધુ ઈર્દેજાર જણાય છે. તેની મહત્વાકંસા શાંત, સ્વસ્થ મૃત્ય મેળવવાની હોય છે.

મનુષ્યની પ્રકૃતિ ઉપર આવી અસર કરનારાં કાળના વ્યવહારો કે બળોનો વિચાર કરીશું તો લાગશે કે જીવનને એક લયમાં ઉત્તરાવા, તાલબદ્ધ ગતિ આપવી, શુંતિ, સ્મૃતિ અને દર્શન દ્વારા સૌદર્યબુદ્ધિ જગાડનારાં તત્વોનો આદર સમાજના પ્રત્યેક કાર્યમાં અને પ્રવૃત્તિમાં વ્યાપક હતો. એ આપણે સ્વીકારીએ તો આજે આપણે શું ગુમાવ્યું છે તે સમજતાં વાર નહિ લાગે. આપણે દૃષ્ટિનો, શુંતિનો અને વાણીનો સૌદર્ય પ્રદેશ ગુમાવ્યો છે. રૂપસાગરની લીલાઓ, સ્વરજગતનાં ધ્વનિકંપનો અને અને-

કવિધ કલાઓ વગર આપણી શિક્ષા જીવનને શું આપી શકશે? જીવનનો અર્થ કયાંથી પ્રકટશે?

(મારો મમરો: રવિભાઈના એક મિત્ર ડૉ. હરિપ્રસાદ એક વખત આવીને વાત કરતા હતા. એ કહે કે અમદાવાદમાં એવાં તો શ્રીમંતો છે કે પૈસા કયાં વાપરવા એ સૂઝ ન પડે એટલે પછી એનિમા લેવા માટે ગુલાબજળ વાપરે!

ભાવનગરની પહેલી કોલેજ તે શામળાદાસ કોલેજ, 'શામળી શાળા'. આજે પણ એની ભવ્યતા સ્તરથી કરે તેવી છે અને ત્યાર પછી કેટકેટલી બીજી કોલેજ, શાળાઓ થયાં જે શામળી શાળાની પાસે ફિક્ઝી લાગે! કોઈ પોતાપણું, કોઈ ગર્વ લેવાય તેવું તત્ત્વ મળે જ નહિએ!)

જૂની રંગભૂમિની સ્મૃતિઓ ભરત મહેતા (રાજકોટ, ભારત)

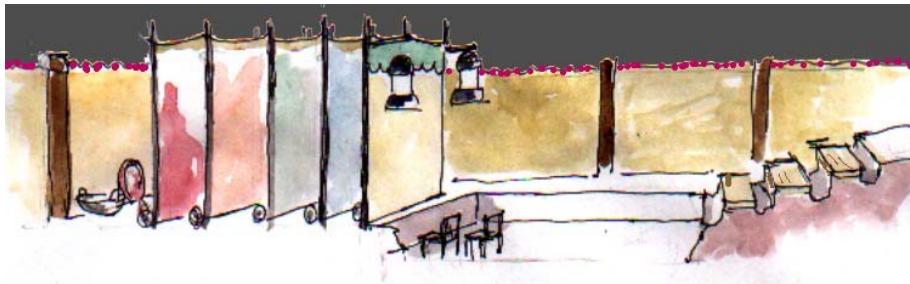
'જૂની' કહેતા ચાર દાયકા પહેલાની સ્મૃતિઓ પરથી પડ્યો ઉપાડવો પડે-રંગ દેવતાની આરાધના કરવા માટે, નવી નાટ્યસંસ્થાઓ જન્મી. લોકોને પોતાની જ ભાષામાં, તેઓને રૂચે તેવી શૈલીમાં હસતા, હસાવતા, બોધ આપતા, સમાજ સુધારાની વાતો કરતા, અને ઇતિહાસ અને ધરમનાં પ્રસંગોને રજૂ કરી જૂની રંગભૂમિનાં ઘડવૈયાઓએ સારી સમાજ સેવક તરીકેની ફરજ અદા કરી છે.

કથાકારો, માણબદ્ધ, ભવાઈવેશ તો વર્ષથી ગામેગામ ફરી લોકોને મનોરંજન આપતાં. ૧૮૫૦માં દક્ષિણ તરફના કોકણી બ્રાહ્મણાની 'રામભાઉની નાટક મંડળીએ' અમદાવાદમાં 'દૌપદી વસ્ત્રાહરણ' ભજવ્યું. રજવાડાઓમાં ફરી કમાડી કરી નાટક રાજકોટમાં આવ્યું. ત્યા હડિયાણ ગામના બે ગુગળી બ્રાહ્મણોએ નાટક જોયું અને પહેલી ગુજરાતી નાટક કંપની સ્થાપી. અને તેમાંથી બીજી નાટ્યમંડળીઓ રચાઈ અને નાના ગામડાંથી માંડી શહેરો સુધીમાં છચાઈ ગઈ.

એક જ કુટુંબના સભ્યો, કુટુંબ પુરુષ અદાકારો અને મોટે ભાગે બ્રાહ્મણ કુટુંબનાં, ઓંસું બણેલા હોય પણ વધુ ગણેલા તેવા કલાકારોનો કાફલો ૧ પથી ઉપનો હોય. તેને નાટક કંપની, નાટક સમાજ, નાટક મંડળી એવાં નામ આપતાં.

નામ પાડવામાં જે ગામમાંથી શરૂઆત થઈ હોય તે ગામનું નામ નાટક કંપનીમાં આપાતું. દા.ત. 'મોરબી નાટક કંપની', 'શ્રી ધોળા સુલોધસાર નાટક કંપની', 'દ્વારકા નાટક કંપની', 'પાલિતાણ ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની'. કેટલીક પ્રય્યાતી પામેલી નાટક કંપનીમાં 'પ્રભાત કળા', 'વાધજ આશારામની કંપની'. મોરબીનો નાટ્ય વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો હતો.

હવે આપણે આ રંગભૂમિના ભરજવા કેવી વિટંબજા વેઠીને કામ કરતાં તેના વિષે જાણીએ. સ્ત્રી અને પુરુષપાત્રો પુરણો જ ભજવતા. એ લોકો એક ગામથી બીજે ફરતા રહે અને તેમના કુટુંબી જનો વતનમાં રહે અને ચોમાસામાં ખુલ્લા ચિએટરો (એટલે કે નાટક શાળાઓ) બંધ રહે ત્યારે સૌ ધર ભેળાં થાય. બાંધેલ ચિએટર હોય તો 'ખેલ' લાંબો ચાલે-અને તેમાં રોકાણ પણ વધુ જોઈએ. સ્ત્રીઓના ભાગ ભજવતા પુરણો લાંબા વાળ રાખે, તેની માવજત માટે માથે પાછરી પહેરે, વાને રૂપાળા હોય. સ્ટેઇજ પર સ્ત્રીપાત્ર ભજવતાં આખેલું સ્ત્રી પાત્ર બને અને પ્રેક્ષકોને રીજવે અને . જે સ્ત્રી પાત્ર ભજવ્યું હોય તેનું નામ તેમને એક બિરુદ સમું મળી જાય. જ્યશંકરભાઈ 'જ્યશંકર સુંદરી' તરીકે ઓળખાતા, કાઠિયાવાડી કબુતર આણંદજભાઈને બિરુદ મળ્યું 'હોથલ'. પ્રેક્ષકો તેમને 'હોથલ' નામ દઈ એની એન્ટ્રી સાથે જ પડકારતા, બિરદાવતા.

ખુલ્લી નાટકશાળાની રચના જોઈએ. ફરતી વંડી વાળેલ જગામાં નાટક કંપની ઉત્તરતી. તેમાં વાંસનો માંડવો બાંધે. સામે નીસ કૂટ ઓરસચોરસ અને બે કૂટ ઊડો ખાડો ખોડી અને એ મારીનો સામી બાજુએ ઢગલો થાય અને તેમાંથી ઢોળાવ બને. માંડવા ઉપર ગુણપાટ બાંધી આસપાસ આડશ કરી થિએટર તૈયાર થાય. પછી તેમાં પાંચ પડદા બંધાય. પડદા પાસે બા-જુમાં વિગ રહે. પહેલો પડદો કૂષ્ણનાગદમનનો, સૂર્યભગવાનનો કે એવા કોઈ ધર્મિક ચિત્રવાળો હોય, બીજો રસ્તાનો દેખાવ જેમાં ફાનસ, બંગલા વિગેરે હોય. નીજો પડદો ત્રણ દરવાજાવાળા ઓરડાનો હોય તેમાં, બે દરવાજા, બારણા કાપેલા હોય અને ઉઘાડબંધ થઈ શકે, એક મોટા દરવાજ માટે કાણું હોય. છેલ્લા પડદામાં જંગલનો દેખાવ હોય જે કોઈ દિવસ ઉપરે નહિ. તેની પાછળની જગ્યામાં રસોઈ થતી હોય કે ગ્રીનરૂમ તરીકે વેશભૂષા માટે વપરાતો. નાટક લખનારે આ પડદાઓ વચ્ચે વાર્તા કહેવાની.

પડદા ઉપર જાલર રહેતી. ત્યારે નહોંની વીજળી કે માઈકની વચ્ચથા. પેટ્રોમેફ્રસ અને પેટ્રોમેફ્રસ પહેલાં મશાલોના અજવાને ખેલ થતા. તેઓના બુલંદ અવાજ નાટકશાળાઓ ગજવતા.

તેઓનાં વાળુંગ્રોમાં હર્મોનિયમની પેટી, તબલા, ડોલક મુખ્ય હતાં. વાજુ વગાડનાર પેટીમાસ્તર કહેવાતો. લગભગ મોટા ભાગના કલાકારો 'પેટી' વગાડવાનું જાણતા. વિંગમાં પેટી ઉપર તબલાંવાળા ને માસ્તર ગોઠવાઈ જાય-અને જરૂર પડે ત્યારેસ્ટેજ પર પાત્ર ભજવવા પણ પહોંચી જાય! ત્યાં રસોઈ કરનારને પણ દરવાનનું પાત્ર ભજવવાનો ચાન્સ રહેતો. અને પાણી ભરનાર અને પડદા તાણનાર પણ પ્રસંગોપાત સેઝ પર લડવૈયા સૈનિક, જાનરિયા વિગેરે તરીકે રજૂ થતા. તેઓ પણ બોદાર(લેડ ઓફ્સાઈડ) અને લાલી લગાડી રૂપાળા દેખાવા પ્રયત્ન કરતા.

હવે નાટકશાળાના સ્ટેઇઝ ઉપરથી તેમાં કરેલ ફ્લાસ પર નજર કરીએ તો ખાડો છે. તેમાં આગળની હરોળમાં ટેકાવાળી લાકડાની કે લોખંડાની ફિલ્ડિંગના ખુરશી હોય તેને 'ફર્સ્ટ ફ્લાસ' કહેવાતો. મોટે ભાગે દવાખાનાવાળા, પોલીસવાળા, અમલદારો જેવાથી આ ફ્લાસ ચિક્કાર રહેતો. નાના ગામમાં માથાભારે તત્ત્વો મફત જેવાનો આગ્રહ રાખે, મારામારી પણ થાય. પ્રેક્શકો સારી જગ્યા માટે અંદર અંદર કુસ્તી પણ કરે. આવાં ભારે તનાવ વચ્ચે પેટિયું રણવા પડાવ નાખતા.

પછી આવે સેકન્ડ ફ્લાસ, જેમાં લાંબા પાટિયાં નીચે પત્થર કે ખાલી ખોખાં મૂકી ટેકા વગરની લાંબી બેઠક બનાવે. પગ રખવા ખાડા કર્યા હોય. અને છેલ્લી 'મીઠી' ફ્લાસ એટેલે ધૂડનો ઢગલો કરીને ઢોળાવ કરે. આ થઈ ફ્લાસની ટિકિટ ચાર આની! ખાડાની બાજુમાં વાંસની આડશ કરીને એક ગુણિયું પાથરી 'બહેનો' માટે અલાયદી સગવડ કરવામાં આવતી. મોટે ભાગે બહેનો માટે દિવસે ધર્મિક નાટકો, બીજી નામથી ભજવતાં. રાતે અને દિવસે બંબે શો હોય કે રાતે નવ કે દસ વાગ્યે નાટક શરૂ થાય.

અંગત જીવનમાં સૌ ધર્મિક વૃત્તિના હતા. સ્ત્રી પાત્રો હતાં જ નહિ એટલે પ્રેમપસંગો થતાં નહિ. મોંથી જ્યારે સ્ત્રી પાત્રો આવ્યાં ત્યારે પણ નૈતિક જીવન સારું હતું. અથવા તો પરિક્ષીત યુગલ જ નાટક કંપનીમાં જોડાઈ જતું. વ્યસનમાં તેઓ તમાડુ, સિગરેટ, પાનનાં બંધાડી ખરાં. ચા તો તેમને ગામના નાટકના રસિયાઓ જ પ્રેમથી પાતા, અને ગૌરવ અનુભવતા કે આપણે નાટકવાળા સાથે ઓળખાણ છે. તેમની જહેરત ધોડગાડીમાં બે બાજુ બોર્ડ બાંધીને પાતળાં રંગબેરંગી કાગળો પર છાપેલાં ચોપાનિયાં દ્વારા કરવામાં આવતી. ચોકમાં કે પાનવાળાની દુકાને જહેરાતનું પાટિયું બંધાતું અને મફત પાસો આપી બદલો અપાતો. ડેર્કીપરો તરીકે ગામના માથાભારે માણસોને રોકી આ જોખમી કામ તેમના ગળામાં નાખી દેતા. સારાં સારાં નાટકોની ગીત અને ટૂંકસારની ચોપડીઓ છાપાતી ને વહેંચાતી જેને 'ઓપેરા' કહેવામાં આવતું.

મુંબઈમાં 'દેશી નાટક સમાજ' બહુ જ વખણાયેલું વર્ષો સુધી કલબાદેવીમાં ભાંગવાડી થિએટરમાં ભજવતા રહ્યા. તેના માલિક સૌરાષ્ટ્રના જ હતા. મુંબઈમાં રહેતા ગુજરાતીઓમાં સારો આદર પામી ભારે જમાવટ કરેલી. નાટકના સારા કલાકારો એક સંસ્થામાંથી બીજી સંસ્થાઓમાં જતાં. આમ ચક્કી પડતીનો સામનો કરતા પણ આ વિરલાઓ કંટાળતા નહિ.

હવે આપણે નાટકની શરૂઆત કેમ થતી એ જાહીએ. સૌ પ્રથમ પહેલી ટોકરી વાગે, પછી બીજી અને નીજાની સાથે પોટાસનો ઘડકો થાય ને પહેલો પડદો ઉપરે. એમાં બીજી અને નીજી ટોકરી વચ્ચે વાર લાગે તો સિટીઓ, ચીનીઆરીઓ, દેકારા પડકારા થાય!

ચારેક નટીઓની વચ્ચે એક સૂત્રધાર સુંદર કપડાંમાં સજ્જ થઈ પ્રાર્થના ગાય. મોટે ભાગે આ સુત્રિ યમન કલ્યાણ રા-ગમાં ગવાય. પડદો ઉપડતાં પ્રેક્ષકોને ફૂલથી વધાને, રંગહેવતાની આરાધના થાય.

સુત્રિ પૂરી થતાં જ સૂત્રધાર આજે શેરો ખેલ છે તેનો ટૂંકસાર કહી સંભળાવે. બીજો પડદો ઉપડે ને રસ્તાનો સીન હોય અને કોમિકના પાનો હાજર થાય. નાટકની વાર્તા સાથે જ કોમિક વણાયેલું હોય. કલાકારો રાગ રાગિજી જાણતા હોય કે નહિ, કોઈ વિશારદ નહોતા તો પણ ગીતો ઢાણથી અને રાગથી એવાં તો રજૂ કરતાં કે ચિરંજીવી બની ગયાં છે. દિવસે નવા નાટકની તૈયારીઓ અને રાત્રે ગવાના ગાયનોની રિયાઝ કરતાં. મુંબઈના નાટકોની તો રેકર્ડ પણ બહાર પડતી. અને બેંડવાજામાં પણ લગન વખતે એ ગીતો વગાડાતાં. ત્યારે સૂરતનું બેન્ડ વખણાતું. રાગ માટ્યમાં 'કસવધ' નાટકનું ગીત

"કાનુંડા તારી કામણ કરનારી
પ્રજમાં વાંસલડી ... વાગી" વગાડતા.

કોમિક ગીતોમાં "મીઠા લાગ્યા છે મને રાતના ઉજાગરા" (નાટક 'વડિલોના વાંકે') "લેશો નિસાસા પરણોતરના,
થાશો સુખી શે પેર?" . સંગીતમય નાટક 'સંગીત લીલાવતી'એ તો ભારે કામણ કર્યું

"મહેતાજુ રે મહીના મૂલ શું હું બતાવું?
ચાખો પદ્ધી ભાવ જણાવું"

આ લીટીઓ છાપેલાં ધોતિયાં પણ અમદાવાદની મિલે બહાર પાડેલાં-જેમ આજે ફિલમના નામવાળી બંગડી કે સાડી મળે છે તેમ.

આ કોમેડી ગીતો પર વન્સમોર મળતા. ગ્રાસથી વધુ વન્સમોરની મનાઈ હોવા છત પ્રેક્ષકો હોછ અને દેકારા કરી માં-ગણી સંતોષાય નહિ ત્યાં સુધી હાકલા પડકરા અને સીટીઓ વગાડતાં. અંતે પાત્ર ગાતા ગાતા વિનગમાંથી આવે થોડું ગાઈને આટોપી લે. વળી વન્સમોર-કેટલાક વન્સમોર વખતે રૂમાલમાં બાંધી પેસા ફેક્તા. આમ રંગ જામે, રાત જામે કેમકે આ નાટકને પૂરું થવાની કોઈ મર્યાદા નહોતી. ત્રણ કલાકાનો ત્રિઅંકી નાટક કોઈ વાર સવારના ચાર પણ વગાડી દે. જેમ નાટક મોહો પૂરો થાય તેમ તેનાં વખણા વધારે થાય. આજે પણ જૂની પેઢી જે ગીતો ગણગણે છે અને જવલે જ સાંભળવા મળે તેવા નાટક 'સંપત્તિ માટે'નું ગીત 'પારેવાં જાજે વીરાના દેશમાં' દેશભક્તિના ભાવવાણું, તો વળી 'ધનવાન જવન માઝે છે' એવું સમાજની અમીર ગરીબીની તુલનાવાણું ગીત પણ લોકજીભે બહુ ગવાતું. આ ગીતોના શબ્દે શબ્દે બોધનો સાર હતો.

સંપૂર્ણ જગતમાં ઈશ્વર એક જ
માનવ માત્ર અધ્યૂરાં

આ તો લાખેણી લજ્જા કહેવાય
શોલે ઘૂંઘટરો
નથી અંતર તો અંતરપટ શાના હવે

એ કવિઓએ કેવી શર્જદ રચના કરી છે. દિલને સ્યારી જાય તેવી, ભલભલાની આંખો ભીની થાય તેવા સંવાદો, જૂંઓ નાટક ભરથરીનું આ ગીત

પિતાજુ આ કોપ તમે શો કર્યો
જોગી વેશ બાપુ આ શિદને ધર્યો
મરી ગઈ છે માત
પાછા વળી જાઓ તાત

કૃષ્ણાકુમારી ભતુહરીને લેખ ભેખ ઊતારવા આવે છે ત્યારે લોખંડી હંદ્યના માનવી કુમળા કૂલ જેવા બની જાય છે, ધૂસરું મૂકે છે. સ્રીઓ તો રીતસર રે છે! નાટક ભરથરીના સંવાદોને સતત વર્ષો સુધી ભજવાતું રહેતાં સૌ પ્રથમ બનાવ બન્યો કે મુંબઈ રાજ્યમાં નાટક ભજવવા પર પ્રતિબંધ આવ્યો. કારણકે આ નાટકની મન પર અસર થવાથી કેટલાકને વેરાગ્ય આવેલ હતો.

નાટકમાં વીરરસના નાટકો સૌરાષ્ટ્ર કાઠિયાવાડની ભૂમિમાં પેદા થયેલ ટેકવાળા જવાંમર્દોની કથા આવેખતાં શૂરવીરતાભર્યા સંવાદોવાળા 'કાદુ મકરાણી' 'કાદુ વાગ્યો કાદુ તારા નામનો અને તુંગરે તુંગરે કાદુ તારા ડાયરા', 'વીર રામ વાળો', 'વીર માંગડા વાળો', 'રાઠોડવીર દુર્ગાદાસ', 'શેણી વીજાણેં'ની પ્રેમ કથા, 'હોથલ પદમણી', 'વીજા વેલી', પૌરાણિક ધાર્મિક નાટકોમાં 'લવકુશ', 'નાગપુત્ર શાલિવાહન', 'ભરથરી', 'નરસિંહ મહેતા' સામાજિક નાટકોમાં વડિલોના વાંકે, એક અબજા, સક્રન કોણ, 'સંપત્તિ માટે', 'રાણક દેવી', 'રા'માંડલિક' વિગરે સંઘાંંધ નાટકો આજે પણ જૂની

રંગભૂમિના રસિયાઓ ભૂતી નથી શક્યા. મૌઘવારી વધતી ગઈ, લડાઈનો સમય આવ્યો, ટૂંકા નવાં નાટકો તૈયાર થવા લાગ્યાં, સિનેમાની બોલબાલા થઈ. આટલા મોટા સમુદાય માટે ઠેર ઠેર ફરખું મુશ્કેલ બન્યું. ધીરે ધીરે આ નાટક કંપનીઓ પોતે જ ત્રીજા અંક તરફ જવા લાગી. જે નાટકોએ લોકજીવનમાં નવા ગ્રાણ પૂર્યું, ખુદ ગાંધીજીને પણ 'હરિશ્ચન્દ્ર' નાટક સદ્ગમાર્ગ પ્રેર્યા તે પ્રસંગ તો યાદ છે ને? -નાટક જોયુંને 'માંયલો જગી ઊદ્ધ્યો!' આમ નાટક જીવનની આરસી ગણાય છે. પણ આજે તો એ આરસી પર ધૂળ ચરી ગઈ છે. 'અમલીતી તમ વીતશે'ની ઉદ્ઘિતની જેમ ટી.વી., વિડિયો આવતાં સિનેમાનાં થિએટરોની પણ જાહોજલાલી ઘટતી ગઈ ત્યારે આપણે છેલ્સે નાટક માલવપતિ મુજના અતિલોકપ્રિય ગીતને યાદ કરીએ.

"એક સરખા દિવસો સુખના કોઈના જાતા નથી
તેથી જ શાખા સાયબીથી લેશ ફૂલાતા નથી."

રંગભૂમિના છેલ્સા અંક પહેલાં મેનેજર કે માલિક આવી નાટકોની ઉષાપો દરગુજર કરવા વિનિતિ કરે, બીજા દિવસના ખેળની જાહેરાત કરે, સૌ શ્રોતા-પ્રેક્ષકોનો આભાર માને અને ફરી પદ્ધારી કંપનીની 'શોભા વધારશોજી' એવું સંબોધન કરે, અને પ્રેક્ષકો એકબીજાને તાણીઓ દઈ દઈ નાટકના ડાયાલોગ મારતા કે ગાણાં ગણગણતા મોરી રાતે ધર તરફ પ્રયાશ કરે.

મકાઈનું શાક કોકિલા રાવળ

(આપણે શાક એટલે રોટલી, ભાખરી, પૂરી સાથે ખાવાની ડિશ. આ એ રીતે પણ ખવાય અને એક નાસ્તા તરીકે પણ કોઈને આપી શકાય. સાથે ચેવડો, સેવ કે ભૂસું હોય તો જરા કંન્ચી લાગે, મજા આવી જાય.)

સામગ્રીઓ

ક્રમ	પ્રમાણ	માપ	સામગ્રી
૧.	૨	ચમચા	તેલ
૨.	૧/૨	ચમચી	રાઈ
૩.	૧		સૂકું, લાલ, મરચું
૪.	૧/૮	ચમચી	લિંગ
૫.	૧/૨	ચમચી	જીરું
૬.	૧		તીખું લીલું મરચું
૭.	૧	ચમચી	છીશેલું આદુ
૮.	૧	કપ	ગીણા સમારેલા કાંદા
૯.	૨	કપ	મકાઈના દાશા

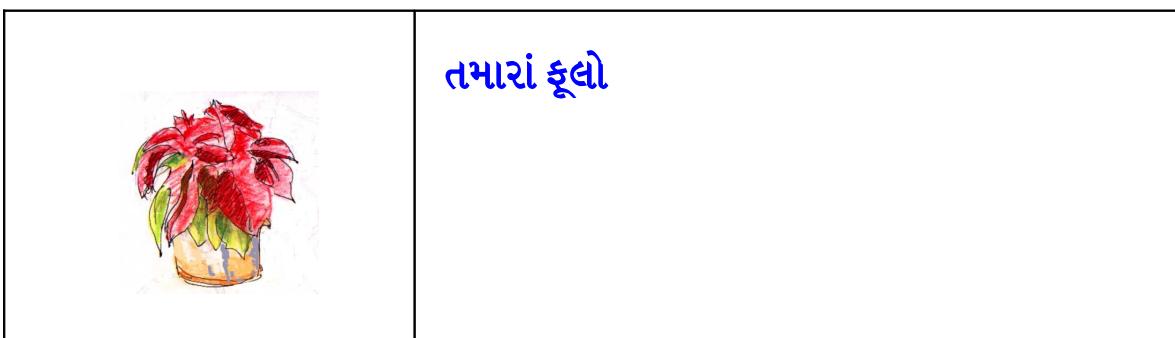

૧૦.	૧/૨	ચમચી મીહું
૧૧.	૧	કૃપ સેવ

રીત

૧. તેલ ગરમ કરી રાઈ, આખું લાલ ભરચું, હિંગ નાખો. ઉપર છીબું ઢાકી દો. તતડાટી બંધ થાય એટલે છીબું ખોલી જાણ, લીલું ભરચું, આફું અને કાંદા નાખી કાંદાને બદામી રંગ પકડે ત્યાં સુધી સાંતળો.

૨. મીહું અને મકાઈના દાઢા નાખી, સરખા મિક્સ કરી, હળવે તાપે પાંચ મિનિટ રાખો. કોથમરી છાંટી સેવ સાથે પીરસો.

તમારાં ફૂલો

તરુ કાજારિયા (મુંબઈ, ભારત)

(જન્મભૂમિ પ્રવાસીમાં લખે છે) કિશોર રાવળની 'સાલુ વાપરો' વાર્તા શીર્ષક પરથી જાહેરખબરો પર કટાક્ષ કરતી કોઈ હાસ્યકથા લાગે પણ વાંચવાની શરૂઆત કરતાં જ 'સાલુ'નો રાજ ખૂલી જાય. ના, એ જાહેર કરવાથી મજા મરી જાય. પણ સાખુની આ અફલાતૂન કથા સોફિસ્ટિકેટ અમેરિકનો ગુજરાતી બાગ્યાની બાહોશી પર કેવા વારી જાય છે તેની મસ્ત વાર્તા છે.

મહેશ વસ્સાવડા (લ્યુસ્ટન, ટેક્સાસ, યુ. એસ. એ.)

૨૦મા અંકમાં વાંચવા જેવું તો બધું જ છે પણ ચાર વસ્તુઓ: વસુધા ઈનામદારની વાર્તા 'સાયુજ્ય', આદિલ મન્સૂરીની ગઝલ 'ઈ-મેઈલમાં', જલેન્કુ વૈઘની કવિતા 'નિર્માલ્યતા' અને કિશોર રાવળની વાર્તા 'સાલુ વાપરો' ખાસ ખાસ વાંચજો એવી સૌને ભલામણ કરું છું.

સતીશ પંડ્યા (કુલિશોનિયા, યુ. એસ. એ.)

વસુધા ઈનામદારની 'સાયુજ્ય' વિચારતા કરી મૂકે તેવી વાત છે-અપનાવવા જેવી! ...તમારા ચિત્રો તો સરસ હીથ છે પણ ખાસ 'નિર્માલ્યતા' 'ઈ-મેઈલમાં' અને 'આ સમો'! 'આતમના રંગો' અને ધોઘનું ચિત્ર સરસ છે. 'ચીતરવું છે' એ જૂદા જ કોણથી વસ્તુ રજુ કરે છે. મન થાય છે કે વહેલી તકે હું પણ 'કલાકાર' થઈ!

An admirer (Mumbai, India)

We liked the variety and the presentation

The poems are the most excellent section... 'shabarInA bor' recalls the ringing words from memories of reading... 'Tadako Anjyo' by Kanu Gajjar, 'Tane Me" by Subodh Shah and "gaN gaN ThAy" by Kishor Raval have words and feelings... Regarding 'A samo', we liked Ameet's original version better - simplicity makes an impact. He should write more poems. Adil Mansoori is right - Mother tongue comes from heart to lips by itself. ...Nagaravel Icecream is most welcome...'sAbu vAparo' though we read it earlier somewhere before, is a pleasure to read again... 'AsmanI sultAnI'

gives expression to your rage at the leaders, managers and administrators - we the people are paying for it all.

(I was merely trying to say that what truly can define as a mark of well-being of a nation is an over all feeling of Justice. If an index can be worked out this might tell us how we fare relative to others. KR)

Subodh Shah (New Jersey, U.S.A.)

I am very happy with GujWritey. I already wrote a few poems using them. It is so easy to learn, even for a secondary school child. The best part is that you don't need a special keyboard for input nor do you have to remember which key is for which letter. I can imagine very well the tremendous amount of time and resources you must have spent. Is it too much to wish that you can update gujwritey and bring it on par with other word processing softwares like MS WORD to expand its capabilities even further?

Varsha Dani (New Jersey, U.S.A.)

I did read November issue and I like Varta 'Sayujya' by Vasudha Inamdar. Also the poem on 'email' by Adil Mansuri is excellant, also theme of poem 'Aa Samo' is so nice and real.

I really enjoy reading Kesuda, it is as if that because of Kesuda I talk with myself too and give time to myself to read in which I am really interested, otherwise just think, all of us have time for everything but not for what we really like to do. When I read all poems , I really feel good that all of us have unique thoughts on life that reflect in these words. We really need to share these thoughts and make other people aware of them. These are the thoughts that make us come alive and happy for those few moments.

I have written one small poem.

જેમ આવે છે ગુલાબની સાથે કંટક,
પ્રેમની સાથે આવશે વિયોગ પણ
વિરહની એ વેદના પણ હશે મીકી
કારણકે એ વેદનામાં હશે તારી ધાદો મીઠી

Kandarp Mehta (Amadavad, India)

I am an ardent admirer of 'Kesuda'. I have been a regular reader of Kesuda since last 8 months. I have provided a link to Kesuda, on my homepage, www.geocities.com/kandarpm2001/index.html.

As you provide such a great platform to the lovers of Gujarati, I wish to be a part of it. I also love the graphics that appear in Kesuda.

Kishor Kania (India)

Reading Kesuda November issue was a real enjoyment specially in Gujarati. The poems were excellent. So also the short stories...I am just waiting for the next issue. Sitting in India, I relish this made-in-USA Gujarati magazine. Hope it grows bigger and better for viewers like me.

Nrup Shah

I have been reading your Kesuda for quite a long time....wanted to congratulate you for keeping Gujarati alive outside India.

એક મિત્ર

(એક મિત્રે 'આસમાની સુલતાની'ના લેખમાં મારી થોડી ભૂલો તરફ ધ્યાન બેંચ્યું. બહુ જ પ્રેમથી તેમણે કહું કે) 'કેસૂડા' રાજકીય સામયિક નથી અને હમેશા એમ જ રહે તો સારું.

(મારો મમરો: હું એ વાત સાથે સો ટકા સહમત થઉં છું.

એ લેખમાં મારા વિચારો ન્યાય પર કેન્દ્રિત થયેલા હતા. મારો દાખલો ખોટો હતો અને વાતનું ફોકસ બદલાઈ ગયું. બીજા દાખલા આપું??

અન્નોનાનો સર્વોપરિ કેનેથ લે લેરી કિંગના કાર્યક્રમમાં એના વકીલ સાથે જઈ મુલાકાત આપે અને છાતી ઢોકી કહે કે "મેં કશું ગેરકાયદે કર્યું જ નથી." કેનેથના જૂઠાણાથી હજારો કાર્યકરો જિંદગીની બચત ગુમાવી બેઠા અને એઝો પોતે ભિલિઅન્સ બનાવ્યા. હા, એ વાત સાચી કે વકીલના ખર્ચ કાઢવા પિકાસોનાં એક બે ચિંતા વેચવા પડ્યા! 'કેવાં રે સાજણ દુઃખ તમે રે સથાં?'

કેલિફોર્નીયામાં એક માણસ તીજી વખત ગુનો કરે ત્યારે તેને જન્મટીપ મળે છે. એક માણસે બે ગુના કર્યા પછી એક વિડિયો ટેઇપ ચોરી અને જન્મ ટીપ મળી. કાયદાનું પાલન કરનારોઓ કહે કે 'એક 'રોજગારી' તરીકે ગુનાઓ કરતા માણસોને ખાળવા આ એક અણમોલ ઉપાય છે' અને તેમને એમાં કશું અજુગતું કે અયોધ્ય લાગ્યું જ નાહિ.

કશું ક કયાંક ખૂટે છે...કોઈ પણ કારણસર 'ન્યાય' દુર્લભ થતો જાય છે...

આપણા સમાજ વિષે રાજકીય પક્ષાપક્ષીથી પર રહી શકે એવા વિચારો રજૂ કરવાની ભાવના હતી. જેમ હિંદુઓ, મુસ્લીમો, પ્રિસ્ટીઓ સૌ પોતાપોતાના ધરમ સિવાય બીજા ખોટા એમ માનતા હોય તેમ જ તેમોકેટ કે રિપાલિકન, કોંગ્રેસ કે બીજેપી પણ પોતાના અભિપ્રાયોમાં અચળ, અફર રહેતાં જોઈએ છીએ. એ વખતે એ બધા ભેદભાવોથી પર એવા કોઈ 'સહજવન'ના સિદ્ધાંતો તારવી શકાય કે નહિ એના વિચારોમાં લખેલો એ લેખ, એ જ દિશામાં આગળ વધવા પ્રેરે તે માટેનો પ્રયાસ હતો. તેમાં રહી ગયેલી ઉણપો માટે માફી માગું છું. કિશોર રાવળ

Sanjay Macwan (NJ, U.S.A.)

I was going through Kesuda (November issue and past few issues as well) and decided to drop a line. It's such a fantastic effort ! During my recent trip to India, I mentioned this to several of friends/relatives now that PCs and Internet are becoming more easily accessible. Many loved the contents and the effort...Your paintings on Kesuda are awesome - I enjoy the association you try to make with a particular poem or a story.

દિનેશ પરસાણા (ભાવનગર)

જ્યારથી આ ઈ-કેસૂડા વાંચ્યું છું ત્યારથી મજા આવે છે. એક ઉત્તમ અને સફળ પ્રયોગ. સફળતા કોને કહેવી એની કોઈ વ્યાખ્યા તો

ખબર નથી પણ અમે અહીં ધૂળિયા (મહારાઝ)માં દસ ઈજનેર મિત્રો કેસૂડાં નિયમિત વાંચીએ છીએ અને કહીએ કે કેસૂડાં કિશોરભાઈના! આભાર!

મુંબઈમાં સુરેશભાઈ દલાલ કવિતાના કૈત્રિમાં આવી જ સંપાદનની પ્રવૃત્તિ કરે છે એ પણ ખૂબ જ પ્રશંસનીય છે. એમને પણ ધ્યાવાદ.

અમે મિત્રો નીલ, લવજી, નેનેશ, વિશાલ, દિવ્યાંગ, સ્વમીલ, કિશોર, ધર્મશ, વિકાસ અને હું, હિનેશ, અત્યારે વેકેશન હોવાથી વતનમાં છીએ. તમે ઉમરમાં કદાચ વીલ હશો પણ કોઈ પણ વયજૂથમાં આવતા હો એવા આત્મીય છો.

(મારો મમરો: સફળતા? ખબર નથી. કેસૂડાં શરૂ કર્યા પછી મારા બધા દિવસો સારા ઊગે છે અને એમાં કોઈ આવું લખે ત્યારે સોના સાકરનો સૂરજ સાંપડે! વાખ્યાઓની ગંગાટમાં હું ક્યાં પડું? આભાર. કિશોર રાવળ)

સુચિ - ૨૧

કલા	સ્ટલ-લાઈફ	તસ્નીમ મન્સૂરી	૧
પાનખરનાં પગલાં	કિશોર રાવળ	૧	
માઉન્ટ હૂડ (ઓરેગોન)	કિશોર રાવળ	૨	
પાનખરનાં રંગો	રતિ દોઢિયા	૨	
ચિત્રશાળા	ચીતરવું છે?	કિશોર રાવળ	૩
કવિતા	શબ્દરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	૫
	પડી કેવી ટેવ!	દિતેન આનંદપારા	૮
	-તો આવ્યાં કને	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૯
	ગળલ	આદિલ મન્સૂરી	૯
	દાદાની મુલાકાતે	જ્યંત મહેતા	૧૦
	રાહ જોઉ હું	અમૃત પટેલ	૧૦
	અફ્સોસ	નંદિતા ઠાકોર	૧૧
	સ્વજન	દર્શના મહેતા	૧૧
	ખુલ્લી આંખનું સપનું	અક્ષય શાહ	૧૨
	It is missing	રૂપા દવે	૧૨
	અફૈત	પમા નાયક	૧૩
	રિશ્ટે કાગજ કે	રેખા શુફ્લ	૧૪
	શાથ્યત પ્રણય	ચંદ્રારાણા	૧૫
	બારણું	મધુ શાહ	૧૬
	ગોકુલમાં રહેશે ગોપાલ	કનુ ગજફર	૧૬
	યાદ છે	સુરેન્દ્ર ભીમાણી	૧૭
	ટેલિસ્કોપ	સુબોધ શાહ	૧૮
મારો મમરો	ગુજરાતી જોડણી	કિશોર રાવળ	૧૮
પ્રવાસ	ઈટલીની બેપ-૩	કિશોર રાવળ	૨૧
લઘુકથા	ટ્રાઇસિકલ	હરીશ મહુવાકર	૨૪

ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી 2003

૨૧

47

વાર્તા	રતૂમણે રંગ	કિશોર રાવળ	૨૪
	સેવકરામ	હરનિશ જાની	૧૮
લેખ	સફળતાની વ્યાખ્યા		૩૫
	આપણે શું ગુમાવ્યું છે?	રવિશંકર રાવળ	૩૬
	જૂની રંગભૂમિની સ્મૃતિઓ	ભરત મહેતા	૩૮
વાનગી	મકાઈનું શાક	કોકિલા રાવળ	૪૧
વાચકો			૪૨